

Velicân Mar'âşî'nin *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân* İsimli Eseri: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme

Öz: Bu makalede Velicân Mar'âşî'nin (ö.1159/1746) *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân* isimli mantık ve münâzara konularını oldukça özlü olarak ele alan eseri incelenmiştir. Çalışmanın ekinde eserin tahkiki ve dilimize tercümesi sunulmuştur. Son zamanlarda İslâm düşüncesinin özgün ürünlerinden olan münâzara ilmine hem ülkemizde hem de batı dünyasında yoğun bir ilgi oluşmuştur. Biz de bu alana mütevazı bir katkı olacağı düşüncesi ile Velicân Mar'âşî'nin mantık ve münâzara konularını özlü olarak içeren bu eserini çalıştık. Velicân Mar'âşî'nin hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Eserlerinde kendi ismini genelde el-Mar'âşî el-Velicânî ve el-Mar'âşî Muhammed b. Vâiz b. Velicân şeklinde vermektedir. İsmindeki el-Mar'âşî nisbesinden Maraşlı olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi felsefe, mantık, âdâbu'l-bahs, tefsir, kelam, fıkıh ve Arap dili gibi farklı alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir kişiliktir. Mar'âşî'nin *İsmetu'l-Ezbân* isimli eserinde konular özlü olarak ele alınmış detaya ve örneklendirmeye gidilmemiştir. Bundan dolayı bu eserin mantık konularını belli seviyede bilenlere özlü bir şekilde aktarmak amacıyla kaleme alındığını düşünüyoruz. Eserin farklı kütüphane ve koleksiyonlarda yirminin üzerinde nüshasının olması eserin çok bilindiğine, okunduğuna ve bir şöhrete sahip olduğuna işaret etmektedir. Velicân Mar'âşî *İsmetu'l-Ezbân*'da sadece iki satır ile çok özlü olarak özsel tanım, ilintisel tanım ve beş tûmeli ele aldıktan sonra akıl yürütme türleri olan kıyas, tümevarım (istikra) ve analogiyi (temsil) ele almaktadır. O, akıl yürütme türleri içerisinde özellikle kıyas üzerinde durmaktadır. Eserinin girişinde kıyası on bölüme ayırmaktadır. Kıyas konusundan sonra iki fasılda tümevarım ve analogiyi yine özlü ifadelerle birer cümle ile açıklamakla yetinir. Velicân Mar'âşî *İsmetu'l-Ezbân*'da beş sanatı ve beş sanatta kullanılan öncülleri özlü ifadeler ile inceler. Beş sanattan sonra çelişki, düz döndürme ve ters döndürme konularını inceler. Son olarak Velicân Mar'âşî bu özlü mantık eserini kural ve kaideleri Şemsuddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî (ö.722/1322) tarafından ortaya koyulan ve Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara olarak isimlendirilen bu yeni ilme ait bazı meseleleri ortaya koyarak bitirir. Velicân Mar'âşî'nin *İsmetu'l-Ezbân* isimli eserine baktığımızda onun tarif ve beş tümele sadece iki satırda yer vererek tasavvurlar bölümü üzerinde pek durmadığı söylenebilir. Yine onun önermelere ait hükümler olan çelişki, düz döndürme ve ters döndürme konularını kıyas, temsil, analogi gibi akıl yürütme türlerinden ve beş sanattan sonra ele alması onun eserini oluştururken klasik tasniften farklı bir yol takip ettiğini göstermektedir. Velicân Mar'âşî *İsmetu'l-Ezbân*'ın sonuna mantık konularından sonra münâzara ilmiyle ilgili bazı konuları yerleştirerek eserinin tasnifinde farklı bir tutum takınmıştır. Onun bu tutumuyla Semerkandî'nin *Kıstasu'l-Efkâr*'da takip ettiği yolu izlediğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Velicân Mar'âşî, *İsmetu'l-Ezbân*, Âdâb, Münâzara, İşagoci, Muhtasar.

Walijān Ma' rashī's *Ismat al-Azbān fī Ilm al-Mizān*: Critical Edition, Translation and Analysis

Abstract: This article analyzes Walijān Mar' ashī's (d.1159/1746) *Ismat al-Azbān fī Ilm al-Mizān*, which deals with logic and debate in a very concise manner. In the appendix of the study, the critical edition of the work and its translation into our language are presented. Recently, there has been an intense interest in the science of munāzara, one of the original products of Islamic thought, both in our country and in the western world. With the idea that it will be a modest contribution to this field, we have studied this work of Walijān Mar' ashī, which includes logic and munāzara in a concise manner. There is very little information about the life of al-Walijān Ma' rashī in the literature. In his works, he usually gives his name as al-Ma' rashī al-Walijānī and al-Ma' rashī Muhammad b. Wāiz b. Walijān. We can say that he was from Marash because of the surname al-Ma' rashī in his name. He is a versatile personality who has written works in different fields such as philosophy, logic, *ādāb al-bahs*, *tafsir*, theology, *fiqh*, and Arabic language. In Ma' rashī's *Ismat al-Azbān*, the subjects are dealt with in a concise manner without going into detail or exemplification. Therefore, we believe that the author wrote this work to concisely explain logic to those with a certain level of knowledge. The fact that there are more than twenty copies of the work in different libraries and collections indicates that the work is widely known, read, and has a reputation. In *Ismat al-Azbān*, al-Walijān Ma' rashī discusses the essential definition, the correlative definition, and the five universals very succinctly in only two lines and then deals with the types of reasoning, namely syllogism, induction (*istiqrā'*), and analogy (representation). Among the types of reasoning, he especially emphasizes syllogism. In the introduction to his work, he divides syllogism into ten sections. After the topic of syllogism, in two chapters, he is content with explaining induction and analogy with one sentence each, again in concise terms. In *Ismat al-Azbān*, Walijān Ma' rashī analyzes the five arts and the premises used in the five arts with concise expressions. After the five arts, he examines contradiction, conversion, and inversion. Finally, al-Walijān Ma' rashī concludes this concise work of logic by presenting some issues belonging to this new science, the rules and principles of which were put forward by al-Samarqandī (d.722/1322) and named *Ādāb al-Bahs wa al-Munāzara*. When we look at al-Walijān Ma' rashī's *Ismat al-Azbān* it can be said that he does not dwell much on the subject of conceptions by including the subject of definition and the five universals in only two lines. Again, the fact that he deals with the topics of contradiction, straight rotation, and inversion, which are the judgements of propositions, after the types of reasoning such as syllogism, representation, analogy, and the five arts, shows that he followed a different path from the classical classification while creating his work. Walijān Ma' rashī adopted a different attitude in the classification of his work by placing some topics related to the science of debate after the subjects of logic at the end of *Ismat al-Azbān*. With this attitude, we can say that he followed the path that al-Samarqandī had followed in *Qistas al-Afkār*.

Keywords: Logic, Velicān Ma' rashī, *Ismat al-Azbān*, Ādāb, Munāzara, Isagoji, Muhtaşar.

Giriş

Velicān Mar' aşî, 18. yüzyılda yaşamış Mehmed Mar' aşî İzmirî (ö.1163/1750) ve Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Mar' aşî (ö.1146/1733'ten sonra) gibi

Maraş’lı âlimlerdendir. Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. Müellif; mantık, felsefe âdâbu’l-bahs, tefsir, kelam, fıkıh ve Arap dili gibi farklı alanlarda eser vermiştir.

Bu makalede Velîcân Mar‘aşî’nin ülkemizdeki farklı kütüphane ve koleksiyonlarda yirmiden fazla nüshası bulunan *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mîzân* isimli eseri incelenecektir. Müellifin bu eserinde mantık ve âdâbu’l-bahs ve’l-münâzara ile ilgili konuları çok özlü olarak incelemektedir. Genelde münâzara metinleri mantık eserlerinden ayrı olarak bulunurken müellif bu eserinde münazara ve mantık konularını birlikte ele almıştır. Makalenin araştırma ve değerlendirme bölümünde Velîcân Mar‘aşî’nin hayatı ve *İsmetu’l-Ezbân* isimli eseri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca müellifin *İsmetu’l-Ezbân*’ı bu alandaki diğer eserleri ve şerhleri de göz önüne alınarak muhteva bakımından değerlendirilmiş ve çalışmanın ekinde eserin tahkik ve tercümesi sunulmuştur.

A. Araştırma ve Değerlendirme

1. Velîcân Mar‘aşî’nin Hayatı

Velîcân Mar‘aşî’nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. Doğum tarihi, ölüm tarihi, aldığı eğitim ve yaptığı görevler hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Kendi eserlerinde ismini el-Mar‘aşî el-Velîcân, el-Mar‘aşî Muhammed b. Vâiz şeklinde vermektedir. Bazen de bunlara Nâsîhî sıfatını eklemektedir. Bazen aynı eserin farklı nüshalarında isminde bu sıfatlardan biri eksik veya fazla olabilmektedir. Onun eserleri sıklıkla hemşerisi Saçaklızâde’nin eserleriyle karıştırılmaktadır. Bundan dolayı aşağıda bazı eserlerinde kendi ismini nasıl zikrettiğine dair misaller verilmiştir.

Tablo 1: Velîcân Ma'raşî'nin Kendi Eserlerinde İsmi

Eser	Kütüphane-Koleksiyon	Kayıt No	İsmi
Zubdetü'l-Munâzara	Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu	04722-002, vr. 18b-21a	العبد المرعشي محمد بن واعظ
Zubdetü'l-Munâzara	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu	BY0006136/12, vr. 196b-197a	المختبر المرعشي محمد بن واعظ بن وليجان
Şerhu Zubdetü'l-Munâzara	Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi	06 Hk 3054/3, vr. 13a-14a	محمد بن واعظ بن وليجان
Şerhu Zubdetü'l-Munâzara	Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu	04722-002, vr. 21b-23a	المختبر محمد بن واعظ بن وليجان
İsmetu'l-Ezhan	Milli Kütüphane Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu	26 Hk 465/13	الفقيه المرعشي الوليجاني
İsmetu'l-Ezhan	Bursa İnebey Kütüphanesi H.Çelebi Koleksiyonu	1193/4	الفقيه المرعشي الوليجاني
Selâmetu'l-Kulûb fî Beyâni İsbâtü'l-Matlûb	Milli Kütüphane Eskişehir İl Halk Kütüphanesi	26 Hk 465/14, 178b-179a	الناصحي الفقيه
Letâifu Latîfe	Milli Kütüphane Eskişehir İl Halk Kütüphanesi	26 Hk 465/15, 179b-180a	الناصحي المرعشي
Andelîbu'l-Munâzara	Milli Kütüphane Eskişehir İl Halk Kütüphanesi	26 Hk 465/16, 180b-181a	الفقيه المرعشي الوليجاني
Keykebu Nehârî ve Cevheru Cenânî	Manisa Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon	572/2, 43b-93a	الفقيه المرعشي الوليجاني ثم الإزميري

Bursalı Mehmet Tahir *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde onun Arabî ilimlerin birçoğunda ihtisas sahibi olduğunu belirtir. Mar‘aşî’nin *Kevkebu Nebârî* ve *Cevberu Cenânî* isimli eserindeki “Velicân el-Mar‘aşî Sümme el-İzmirî” kaydından yola çıkarak onun hayatının sonunda İzmir’de yaşadığını söylemekte ancak kendisinin onun vefat tarihi ile ilgili bir bilgiye ulaşamadığını belirtmektedir.¹

Velicân Mar‘aşî *Andelibu’l-Münâzara* isimli eserine yazdığı şerhte Andelib’den alıntılanarak ismini “el- Mar‘aşî el-Velicânî” olarak verdikten sonra bu ismin yanına şerh olarak “Muhammed İbn Vâiz Velicân es-Sâkin fî medîneti İzmir” kaydını düşmektedir.² Bu ibareye göre müellifin hem İzmir’de ikamet ettiğini hem de bu eserini orada yazdığını söyleyebiliriz.

Cemil Çiftçi de *Maraşlı Şairler Yazarlar Âlimler* isimli eserinde Bursalı Mehmed Tahir Efendi’nin *Osmanlı Müellifleri* isimli eserine dayanarak yukarıdaki aynı bilgileri verir. Farklı olarak el-Mar‘aşî Muhammed b. Vâiz b. Velicân’ın ismini Mehmed Efendi olarak verir ve isim benzerliği sebebiyle bu zatın Maraşlı Veli Efendi’nin oğlu veya torunu olduğu söylenebilirse de böyle bir kayıtla karşılaşmadığını belirtmektedir.³

Velicân Mar‘aşî’nin Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu: 3232/7’de kayıtlı olan *İsmetu’l-Ezbân* isimli risâlesinin son varacağı olan 54a’da ‘tamamlandı’ ibaresinden sonra sol tarafta “telif” 1158/1745

- 1 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Hazırlayan: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi, tarihsiz),1/405-406. Bursalı Mehmet Tahir bahse konu eserinde aynı yerde Velicân’a ait şu on yedi eserin ismini zikreder: (1) Risâle fî İmânı Valideyni Resûlillâh, (2) Bazı Talikat alâ Usûli’l-Fıkh, (3)Keşfü’s-Savâb alâ Risâleti’l-Birgivi mine’l-Âdab, (4) Andelib mine’l-Âdab, (5) Zubdetü’l-Münâzara, (6) Şerhu Velediyye, (7) Ahmediyye mine’n-Nahiv (8) Letaifu Lâtife Mea Şerhiha minel Meânî, (9) Selsebilü’l-Cinânî Mine’l-Meânî, (10) Şerâbu’l-Kevserî Mine’l-Meânî, (11) Selsebilü’l-Meânî Mine’l-Meânî, (12) İsmetu’l-Ezhân fî İlmi’l-Mizân, (13) Selâmetü’l-Kulûb Mea Şerhuha Mine’l-Mantık, (14) Fethu’l-Bâbî Şerhu İsâgocı, (15) Haşîye alâ Süreti’l-Kevser li’l-Beyzavî, (16) Risâletü Kelimetü’t-Tevhid (17) Aynü’l-Hayat fî Beyânı Münasebeti Süreti’l-Fatiha. Ayrıntılı bilgi için bk. Necmettin Pehlivan, “*Kalîlu’l-Hacm Kesîru’l-Ma’nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Mar‘aşî’nin Zübnetü’l-Münâzarası*”, 18. Yüzyıl Sahn-ı Semandan Dârülfünûn’a Osmanlıda İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler Uluslararası Sempozyumu, (İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 2/98.
- 2 Velicân Mar‘aşî, Şerhu Andelib Mine’l-Âdâb, (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü kütüphanesi, Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu: BY00003232/6), 47b.
- 3 Cemil Çiftçi, *Maraşlı Şairler Yazarlar Âlimler*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 206.

senesinde şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Ayrıca aynı varakta müstensihinin istinsah tarihi olduğu anlaşılan 1161/1748 senesi şeklinde bir kayıt daha vardır.⁴ Görebildiğimiz nüshalar içerisinde üzerinde telif tarihi bulunan tek nüsha budur. Buna göre *İsmetu'l-Ezbân* 1158/1745 tarihinde telif edilmiştir ve bu tarihte müellifi Velîcân Mar'aşî hayattadır. Bu tarih bazı kaynaklarda Velîcân Mar'aşî'nin ölüm tarihi olarak zikredilen 1159/1746⁵ tarihinden bir yıl öncesine tekabül etmektedir. Eğer müellifin ölüm tarihi olarak zikredilen 1746 tarihi doğruysa onun *İsmetu'l-Ezbân* isimli eseri son yazdığı eserlerinden biridir.

Hacı Azizîde Ebu'n-Nazîf Ali el-Âmedî *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân* isimli eserinde *İsmetu'l-Ezbân*'ı şerh ederken müellifimizin ismini Mar'aşî olarak verdikten sonra "Bu Maraş'a mensub demektir ve ism-i mekândır" açıklamasını yaptıktan sonra "el-Velîcânî, Velîcân'a mensub demektir ve bu müellifin dedesinin ismidir" açıklamasını yapmaktadır.⁶ Velîcânî ile ilgili yaptığımız araştırmada Bosna-Hersek'in Mostar şehrinin 75km kadar güneyinde *Velîcânî* adında bir kasaba olduğunu tespit ettik. Bu da Velîcânî'nin dedelerinin buradan Maraş'a gelme ihtimalini akla getirmektedir.

Velîcân Mar'aşî'nin bazı eserleri kendisi gibi Maraşlı olan Saçaklızâde Mehmed b. Ebû Bekir el-Mar'aşî'nin eserleri ile karıştırılmış ve Velîcân'ın eserleri Saçaklızâde'nin eseri gibi verilmiştir. Pehlivan bunlara *Kalîlu'l-Hacm Kesîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velîcân Mar'aşî'nin Zübteu'l-Münâzarası*⁷ isimli eserinde değinmiştir. Onun işaret etmediği birkaç noktaya değinmek istiyoruz. Bağdatlı İsmail Paşa *Hedîyyetu'l-Ârifîn* isimli eserinde Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Mar'aşî'nin ölüm tarihini 1150/1737⁸ olarak verir. Onun Saçaklızâde'nin eserleri

4 Velîcân Mar'aşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmî'l-Mizân*, (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Koleksiyonu: 3232/7), 54a.

5 Mahmud Nefise, "Resâilu Muhammed el-Velîcânî el-Mar'aşî fi'l-Mantık ve Âdâbi'l-Babs", *Maraş Asıllı Olup da İzmir'de Yaşamış, Ölmüş Âlimler*, ed. Yaşar Alparslan, (Kahramanmaraş: Özgü Yayıncılık, 2021) 3.

6 Hacı Azizîde Ebu'n-Nazîf el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 98/3), 30b.

7 Bk. Pehlivan, "Kalîlu'l-Hacm Kesîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velîcân Maraşî'nin Zübteu'l-Münâzarası", 99-112.

8 Yusuf Türker'e göre Saçaklızâde'nin ölüm tarihi 1146/1733 yılından sonra olmalıdır. Bk. Yusuf Türker, *Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmî'l-Munâzara Saçaklızâde*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2017), 37.

olarak zikrettiği *İsmetu'l-Ezbân*, *Andelîbi'l-Münâzara* isimli eserler Saçaklızâ'nin değil⁹ müellifimiz Velîcân Mar‘aşî'nin eserleridir. Tahsin Özcan, Velîcân Mar‘aşî'nin *İsmetu'l-Ezbân*, *Zubdetu'l-Münâzara*, *Şerbu 'Andelîb mine'l-Âdâb* ve *Şerbu Selâmetu'l-Kulûb fî Beyâni İsbâti'l-Matlûb* isimli eserini sehven Saçaklızâde'ye nispet etmiştir¹⁰ ancak bu eserler Velîcân Mar‘aşî'nin eserleridir.

Velîcân Mar‘aşî'nin *İsmetu'l-Ezbân* isimli eseri bazı kütüphane kataloglarında da sehven Saçaklızâde'ye nispet edilmiştir. Mesela Bursa İnebey Kütüphanesi, H. Çelebi Koleksiyonu:1193/4 numara ile 25b-30a varakları arasında kayıtlı olan bu eser sehven Saçaklızâde Mehmed b. Ebû Bekir el-Mar‘aşî adına kaydedilmiştir ancak eser Velîcân Mar‘aşî'nin *İsmetu'l-Ezbân* isimli eseridir. Yine Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 2743/10 no ile 45b-47a varakları arasında kayıtlı olan nüshanın 45b varlığında risâlenin ismi *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân* şeklinde belirtildikten sonra eserin müellifi olarak sehven bir başka Maraşlı âlim olan Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Mar‘aşî ismi yazılmış ve Saçaklızâde'nin ölüm tarihi 1145/1732 olarak kaydedilmiştir.

2. Velîcân Mar‘aşî'nin *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân* İsimli Eseri

Velîcân Mar‘aşî bu eserinde besmele, hamdele ve salveleden sonra kendi ismini “el-Fakir el-Meraşî el-Velîcânî” şeklinde, eserin ismini de “*İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân*”¹¹ şeklinde vermektedir. Onun bu eseri daha ziyade *İsmetu'l-Ezbân* olarak dolaşımdadır. Velîcân Mar‘aşî'nin eserine bu ismi bilinçli olarak verdiği kanısındayız. Onun bu isimlendirmeye “mantığın insanı düşünme ameliyesinde hatadan koruma” özelliğine işaret ettiği söylenebilir. Eserin adının Türkçe anlamı “mîzân (mantık) ilminde zihinleri koruyan (ismet)” demektir. Risâlenin adındaki *ismet* ve

9 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Êsmâu'l-Müellifîn Âsâru'l-Musannifîn*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955), 2/322-323.

10 Tahsin Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/369; Tahsin Özcan, “Maraşlı Bir Osmanlı Alimi: Saçaklızâde Mehmed Efendi ve Eserleri”, 1. Kahramanmaraş Sempozyumu, (İstanbul: Maraşder, Kahramanmaraş Belediyesi, 2005),1/63.

11 Velîcân Maraşî, *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân*, Tahkik: Ali Rıza Şahin, Bundan sonra mevcut çalışmamızın tahkik bölümüne a (وجه) b (ظهر) olmak üzere Velîcân Maraşî, *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân*, şeklinde atıf yapılacaktır. Bk. Velîcân Maraşî, *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân*, 173a.

mîzân kelimelerinin mantık ve onun amacıyla ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Şöyle ki İbn Sînâ (ö.1037) *el-İşârât ve't-Tenbihât* isimli eserinde mantığı amacına nispetle “Mantıktan istenilen kurallarına riâyet edildiğinde düşüncesinde onu yanlışa düşmekten koruyacak (تعصمه) bir âleti kanûniyyenin insanda olmasıdır”¹² şeklinde tarif etmektedir. İbn Sînâ'nın bu tarifinde mantığın insanı kurallarına riâyet ettiğinde yanlıştan *koruma* (ismet) özelliğine vurgu vardır. Onun bu tarifi ondan sonraki birçok mantıkçı tarafından tekrar edilmiştir.¹³

Velîcan Mar'âşî'nin eserinin ismindeki *mîzân* kelimesini mantık anlamında kullandığını düşünüyoruz. *Mîzân* kelimesi ölçü terazi gibi anlamlara gelmektedir. Mantığın doğru bilgiye ulaşmada bir ölçü, terazi konumunda olmasından dolayı mantık için bazen *mîzân* kelimesi kullanılmıştır. Mesela Zeynuddîn el-Keşşî *Hadâiku'l-Hakâik* isimli eserinde düşünmeyi açıklarken “Düşünme, bilinmeyenin bilineneye dönüşmesi için bilinen işleri özel bir şekilde düzenlemektir. Bu özel düzenlemenin imtihan sırasında kendisiyle gerçeğin batıldan ayrılması ve kazancın kayıptan ayrılması için bir *mîzâna* ihtiyacı vardır ki bu *mîzân*; ispat, burhan, delil ve beyan ilmi olan *mantıktır*” demektedir. Keşşî Rahman suresi 1-4 ayetlerindeki beyan kelimesi ile Rahman suresi 7. Ayetteki *mîzân* ve Hadid suresi 25. Ayetteki *mîzân* kelimelerini de mantık anlamında kullanmaktadır.¹⁴ Bu söylediklerimizle benzer şekilde şarih el-Âmedî de Velîcânî'nin risâlesine bu ismi vermesinde mantığın “Kurallarına riâyet edildiğinde düşünmede zihni hatadan koruyan âleti kanuniyyedir” şeklindeki tarifine işaret olduğunu ve eserin ismindeki *mîzân* kelimesinin mantık demek olduğunu belirtir.¹⁵

12 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, thk. Süleyman Dünya, (Kahire, Dâru'l-Meârif, 1983)1/117.

13 Mesela Fahrüddîn er-Râzî'nin öğrencisi olan Zeynuddîn el-Keşşî (ö.1210-1228) *Hadâiku'l-Hakâik* isimli eserinde mantığı “Nazârî ilimleri elde etmede insan için bir alet, insanı hatadan ve vehmî yanlışlardan *koruyan* (العاصمة له) bir ilimdir şeklinde tarif etmektedir. Bir başka yerde mantığı “Kurallarına riayet edildiğinde insanı düşüncesinde hataya düşmekten *koruyan* (تعصمه) bir aleti kanuniyyedir” şeklinde tarif etmektedir. Bu tariflerdeki mantığın ismet yani hatadan koruma özelliği ile Velîcan Mar'âşî'nin eserinin ismindeki *İsmetu'l-Ezbân*'ın aynı anlamda kullanıldığını düşünüyoruz. Bk. Şahin, Ali Rıza, *Zeynuddîn el-Keşşî'nin, Hadâiku'l-Hakâik Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasavvurat Kısmının, Tabkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, 148 ve 164. Bundan sonra bu esere “Şahin, *Keşşî'nin Hadâiku'l-Hakâik'inin Tasavvurat Kısmı*” şeklinde atıf yapılacaktır.

14 Şahin, *Keşşî'nin Hadâiku'l-Hakâik'inin Tasavvurat Kısmı*, 147-148.

15 Şârihe göre mantık kendi başına müstakil bir ilimdir, bir gruba göre de bütün ilimlerin hizmetçisidir. İbn Sînâ'ya göre mantık hikmetin bir parçasıdır. Gâzzâlî'ye göre bütün ilimlerin bir

Biz bu çalışmamızda Mar‘aşî’nin eserleri içerisinde sadece mantıkla ilgili olan *İsmetu’l-Ezbân*’a yer verdik. Onun mantık, kelimeler, felsefe, tefsir Arap dili gibi alanlarda verdiği diğer eserler hakkında Pehlivan, *Kalîlu’l-Hacm Kes’iru’l-Ma’nâ: Osmanlı Mesreselerinde Velicân Mârâşî’nin Zubdetü’l-Munâzara’sı*¹⁶ isimli eserinde bilgi verdiğinden dolayı bunları burada ayrıca zikretmedik. Ayrıca Velicân Mar‘aşî’nin *İsmetu’l-Ezbân* isimli özlü mantık eserinin bizim gördüğümüz yirminin üzerinde farklı kütüphane ve koleksiyonlarda nüshası ve buna yapılan şerhleri olmasına rağmen tek bir nüshaya dayanılarak Arapça metni daha önce neşredilmiştir.¹⁷

2.1. *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*’ın Yazma Nüshaları

Aşağıda *İsmetu’l-Ezbân*’ın tespit ettiğimiz ve inceleme fırsatı bulduğumuz nüshaların içinde bulunduğu koleksiyonlar hakkında bilgi verilmiştir. Bunlardan üzerinde müstensih, tensih tarihi ve yeri ile ilgili bilgi bulunanlar ayrıca belirtilmiştir:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu: 05927-002, vr. 39b-41b. Müstensih: Ahmet b. Ali.
2. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu: 03233-005, vr. 20a-21b. Müstensih: Edirneli Hafız Osman b. Mustafa.
3. Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu: 00720-027. Mecmua içerisinde 167b-169b varakları arasındadır. Nüshanın kendi üzerindeki numaralandırmaya göre 1b-3b arasındadır. Üzerinde müstensih kaydı ve tarih yoktur.
4. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 2743/10. vr. 45b-47a. Nüshanın sonunda 47a varığında 1169 yılında tensih edildiğine dair kayıt mevcuttur. Ayrıca nüshanın 45b varığında risâlenin ismi *İsmetu’l-Ezbân fi*

cüz’üdü. Ebherî’ye göre de bütün ilimlerin cüz’üdür ve onun bütünü bedhî veya fitrî değildir. Öyle olsaydı devr ve teselsül gerekirdi. Aksine mantığın bir kısmı bedhîdir bir kısmı ise nazârîdir. Bk. el-Âmedî, *Mikyâsu’l-Mizân fi Şerhi İsmeti’l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 30b-31a.

- 16 Burada Pehlivan Velicân Mar‘aşî’nin eserlerini konularına göre tasnif edip her biri hakkında kısa bilgiler verdikten sonra bunların bulunduğu kütüphane ve koleksiyonları, kayıt numaralarını vermektedir. Bk. Pehlivan, “*Kalîlu’l-Hacm Kes’iru’l-Ma’nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Mar‘aşî’nin Zübtetü’l-Münâzarası*”, 99-112.
- 17 Nefise, “*Resâilu Muhammed el-Velicânî el-Mar‘aşî fi’l-Mantık ve Âdâbi’l-Babs*”, 13-17.

İlmi'l-Mizân şeklinde belirtildikten sonra eserin müellifi olarak sehven bir başka Maraşlı âlim olan Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Mar'âşî'nin (ö.1732) ismi mevcuttur ve varaklar üzerinde iki farklı numaralandırma mevcuttur.

5. Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu: 823/3, vr. 56b-58a. Bu mecmua 154 varaktan oluşmaktadır. Bu mecmuada varak numaraları sadece boş sayfalarda verilmiştir. Eserler bittikten sonraki boş varaklara varak numarası verilmiş ancak onun dışında eserin kendi içinde varak numaraları kullanılmamıştır.
6. Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu: 5835/6, vr. 60a-62a. Bu nüshanın içinde bulunduğu mecmua henüz taranmamıştır. Bundan dolayı eseri bizzat göremedik.
7. Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa Koleksiyonu: 2633, vr. 2b-5b.
8. Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 26 Hk 465/13, vr. 173b-177a. İstinsah Tarihi:1159/1746. Bu mecmua kütüphane katalogunda iki kere kayıt altına alınmıştır.
9. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge yazma Eserler Koleksiyonu: 3232/7, vr. 51b-54a. Bu nüshanın son varağı olan 54a'da 1161/1748 tarihi vardır ve muhtemelen bu eserin istinsah tarihidir. Aynı varağın en altında 'tamamlandı' ibaresinden sonra telifi 1158/1745 senesinde kaydı vardır.
10. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge yazma Eserler Koleksiyonu: 4817/14, vr. 193b-196b. Müstensih: Muhammed b. Mustafa b. Muhammed b. Abdülvehhab, istinsah tarihi: 1168/1755.
11. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 98/2, vr.22b-24b. Müstensih: Ali b. el-Hâc Aziz el-Âmedî, İstinsah tarihi: 1190/1776.
12. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 36/3, Bibliyografik kayıt no: 423891, vr. 30a-32a. Ancak varak üzerinde farklı bir numaralandırma daha vardır. Bu nüsha son dan eksiktir. Bizim tahkikli metnimizde 39. Paragrafın büyük kısmı ve sonraki paragraflar eksiktir.
13. Bursa İnebey Kütüphanesi, H. Çelebi Koleksiyonu:1193/4, vr. 25b-30a. İstinsah tarihi:1188/1774. Ayrıca bu eser kütüphane kataloguna sehven bir diğ er Maraşlı âlim olan Saçaklızâde Mehmed b. Ebû Bekir el-Mar'âşî adı

na kaydedilmiştir ancak eser el-Mar'aşî Muhammed b. Vâ'iz b. Velîcân'ın *İsmetu'l-Ezbân* isimli eseridir.

14. Milli Kütüphane: Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 06 Hk 2889/2, 11a-15b.
15. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 06 Hk 1976/3, vr. 35b-36b. Bu nüshanın büyük bir kısmı eksiktir. Bu nüshada bizim tahkikli metnimize göre *İsmetu'l-Ezbân*'ın ilk 25 paragrafı mevcuttur ve ondan sonraki bölüm eksiktir. Yani nüshanın hemen hemen yarısından fazlası eksiktir.
16. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu: 06 Mil Yz A 7510/12, vr. 80a-81a. Bu nüshada sondan eksiktir. Tahkikli metnimize göre 49, 50 ve 51. paragraflardan sadece ikişer kelime mevcut ve 51. Paragraftan sonra eksiktir. Bu eser de kütüphane kataloğuna sehven bir diğer Maraşlı âlim olan Saçaklızâde Mehmed b. Ebû Bekir el-Mar'aşî adına kaydedilmiştir ancak eser el-Mar'aşî Muhammed b. Vâ'iz b. Velîcân'ın *İsmetu'l-Ezbân* isimli eseridir.
17. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi Koleksiyonu: YY0008233/23, vr. 23b-24b, (221 varak gözükten mecmuanın 199. varığında başlıyor 200. varığında bitiyor, toplam bir buçuk varaktır). Bu mecmuadaki *İsmetu'l-Ezbân*'ın müstensih tarafından kendisi için açıklamalar ve örnekler ilave edilerek oluşturulduğunu düşünüyoruz. Hem orijinal eserin büyük kısmı eksiktir hem de ona birçok ilave ve örnekler eklenmiştir. Velîcânî *İsmetu'l-Ezbân*'ın bütün nüshalarında eserin isminden önce kendi ismini el-Fakîr el-Mar'aşî el-Velîcânî şeklinde verirken bu nüshada isim yoktur. Eserin son varığı mevcut olmakla birlikte son varakta Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara ile ilgili konular yoktur. Müstensih kaydı olarak öğrencilerin en fakiri Abdulkerim eş-Şehir Fakih b. Ali b. Hacı Ömer ismi vardır ve üzerinde tensih tarihi 1182/1768 olarak kayıtlıdır.
18. Beyazıt Kütüphanesi Koleksiyonu: B8038/27, vr. 93b-95a (Mecmua içerisinde 184-185. Varaklar arasındadır.)
19. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: 38245, vr. 213b-215a.
20. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5656/4, 28a-30a.

Velicân Mar‘aşî'nin *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân* isimli eserinin bu şekilde farklı kütüphane ve koleksiyonlarda birçok nüshasının bulunması eserinin rağbet gördüğünü, ilgileri tarafından okunduğunu ve dolaşımda olduğunu göstermektedir. Velicân Mar‘aşî adına *Bedayiu'l-Burban alâ Umdeti'l-İrfân* ismiyle Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu: 00012 no ile kayıtlı 402 varaklık bir eser daha vardır. Yine bu eserin Edirne Selimiye Kütüphanesi Selimiye Yazmalar Koleksiyonunda 230 ve 185 no ile kayıtlı iki farklı nüshası daha vardır. Ancak bu eser Velicân Mar‘aşî'ye ait değildir. Bu nüshalarda ilk varakta müellif ismi olarak el-Bâis el Fakîr Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî ismi kayıtlıdır.

2.2. *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*'ın Şerhleri

Müellifimiz Velicân Mar‘aşî'nin kendi eserlerine şerh yazma özelliği mevcuttur. Mesela *Zubdetu'l-Münâzara*, *Andelîbu'l-Münâzara* ve *Selâmetu'l-Kulüb fi Beyâni İsbati'l-Matlûb* gibi eserlerine kendisi şerh yazmıştır ancak yaptığımız çalışmalarda şimdilik onun *İsmetu'l-Ezhan* ile ilgili yaptığı bir şerhe rastlayamadık.

(a) Mustafa b. Veliyyüddin b. Bayram es-Siverekî, *Şerbu İsmeti'l-Ezhan fi İlmi'l-Mizân*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 679/3, vr. 24b 38b. Fe-rağ kaydında 1208/1793 yılında Dimeşk'te tamamlandığı kaydı vardır.

(b) Mustafa b. Veliyyüddin b. Bayram es-Siverekî, *Şerbu İsmeti'l-Ezhan fi İlmi'l-Mizân*, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 06 Hk 3118, vr. 2b-59b. İstinsah tarihi 1284/1867'dir. Bu nüsha üzerinde Türkçe kullanımda olduğu gibi bir varığın tek yüzüne iki numara verilmiştir. Aslında metin 30 varaktan oluşmaktadır. Biz bu esere yaptığımız atıflarda üzerindeki varak numaralarını esas aldık.

Bu her iki şerhte de varak kenarlarında şerh niteliğinde açıklamalar mevcuttur. Yukarıda iki farklı nüshasını verdiğimiz bu şerhlerde müellif Mustafa b. Veliyyüddin es-Siverekî'nin kendisine atıfta bulunduğu veya alıntı yaptığı yazar ve eserleri şunlardır: (1) Kutbuddîn er-Râzî (ö.1365), *Tabriru el-Kavâidi'l-Mantkiyye fi Şerbi er-Risâleti eş-Şemsiyye* (2) Saçaklızâde, *Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara* (3) Saçaklızâde, *Er-Risâletu'l-Velediyye* (4) Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tercüme-i Sıhâb-ı Cevherî* (5) el-İmam İbnu'l-Hacîb, muhtemelen onun *Muhtasarü'l-Müntehâ* isimli eseridir. (6) Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâbu'l-Ulûm*. Şerhte Sâhibu'l-Miftah şeklinde geçmektedir. Pehlivan *İsme-*

ti'l-Ezban'ın Bayram es-Siverekî tarafından yapılan şerhinin bir nüshasının Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: 36821 vr. 1b-16a da kayıtlı olduğunu belirtir¹⁸ ancak bu nüshayı görme imkânımız olmamıştır.

(c) Hacı Azizâde Ebu'n-Nazîf Ali el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mîzân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 98/3, vr. 26b-61a. İstinsah tarihi: 1190/1776. Bu eserin müstensihinin yukarıda 11. Sırada verdiğimiz ile aynı olduğunu düşünüyoruz. Eser üzerinde fazla karalamalar mevcuttur. Eserde hem mantık konuları hem de münazara ile ilgili konular detaylı bir şekilde örnekler ile beraber anlatılmaktadır. Bu eserde müellif aşağıdaki yazar ve eserlere atıfta bulunmaktadır. Bu atıfların birçoğunda sadece yazar ismini zikretmekte ve eserin ismini vermemektedir:

(1) Fârâbî (ö. 950), (2) İbn Sînâ (ö.1037), (3) Ebû Hâmid el-Gazzalî (ö.1111), (4) Esirüddîn el-Ebherî (ö. 1265), (5) Kutbuddîn er-Râzî: *Tabriru el-Kavâidi'l-Mantikiyye fi Şerhi er-Risâleti eş-Şemsiyye*, (6) Molla Fenârî (ö.1431): *el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye*, (7) Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö.1390): *Şerhu Telhîşî'l-Câmî'i'l-kebir*, (8) Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî (ö. 713), (9) Hasan Çelebi, Fenârî (ö.1486): *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, (10) Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö.1413), (11) Kâdî el-Beyzâvî (ö.1286): *Envârüt-Tenzîl ve Esrârüt-Te'vîl*, (12) Tefsîru İbn Âdil olarak geçen eser muhtemelen Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî'ye ait *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*'dır. Ayrıca varak kenarlarındaki haşiye niteliğindeki notlarda şu isimler geçmektedir: (1) Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö.1413): *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntebâ*, (2) Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 983), (3) Fahreddîn er-Râzî (ö.1210).

2.3. *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mîzân*'ın Tahkikinde Kullanılan Nüshalar

(a) Milli Kütüphane: Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 26 Hk 465/13

Eser bir mecmua içerisinde olup 173b-177a varakları arasındadır. Tahkikte bu nüshayı (س) harfi ile gösterdik. Eser 173b varlığında besmele ile başlamaktadır ve top-

18 Pehlivan, “*Kalîlu'l-Hacm Kesîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Maraşî'nin Zübte-tu'l-Münâzarası*”, 106.

lam dört varaktan oluşmaktadır. Her bir varak yüzünde 30 satır bulunmaktadır. Varak kenarlarında açıklayıcı mahiyette bazı notlar bulunmaktadır. Eserde konunun değiştiği yerlerde fasıl olduğu belirtilerek kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yine konunun değiştiği bazı yerlerde konu başlıklarının üzerinde kırmızı mürekkeple kırmızı kısa çizgiler çekilmiştir. Eserin 172a varağında “Bu Vaiz Zâde olarak maruf olan el-Mar‘aşî Muhammed Efendi’nin mantıkta *ismetu’l-ezhan*’ıdır (zihinleri koruyan) kaydı girilmiştir. Müstensih ve tensih yeri ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Nüshanın son varağı olan 177a varağında 1159/1746 tarihi kayıtlıdır. Bu tarih muhtemelen nüshanın istinsah tarihidir. Buna göre bu nüsha üzerinde tarih olan en eski nüshalardan biridir.

(b) Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Bölge yazma Eserler Koleksiyonu: 3232/7

Eser mecmua içerisinde 51b-54a varakları arasındadır. Tahkikte bu nüshayı (ك) harfi ile gösterdik. Nüshanın 51a varağında “*İsmetu’l-Ezbân*, bu faziletli üstad İbn Vâiz el-Mar‘aşî sonra el-İzmîrî’nin risâlesidir, Allah onu yüce cennetine koysun” ibareleri vardır. Her varak yüzünde 34 satır bulunmaktadır. Varak kenarlarında açıklayıcı mahiyette bazı notlar bulunmaktadır. Bölüm başlıklarında kırmızı mürekkep ile fasıl ibaresi bulunmaktadır. Yeni bir konuya geçilen yerlerde ilk kelimelerin üzeri kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Nüshanın sonunda onun telifi 1158/1745 senesinde şeklinde kayıt vardır. Buna göre bu eser 1745 yılında telif edilmiştir. Ayrıca sağ alt köşede 1161/1748 senesi şeklinde bir kayıt daha vardır. Bu ikincisinin müstensihin istinsah tarihi olması muhtemeldir. Yine bu kayda bakarak müellifimiz Velîcân Mar‘aşî’nin 1745 yılında hayatta olduğunu ve bu tarihten sonra vefat ettiğini söyleyebiliriz.

(c) Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge yazma Eserler Koleksiyonu: 4817/14

Eser mecmua içerisinde 193b-196b varakları arasındadır. Tahkikte bu nüshayı (م) harfi ile gösterdik. Her varak yüzünde 34 satır bulunmaktadır. Varak kenarlarında metni açıklayıcı mahiyette bazı notlar mevcuttur. Bölüm başlıklarında kırmızı mürekkep ile fasıl ibaresi yazılmıştır. Konu başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yeni cümleye başlanan yerlerde kırmızı mürekkeple kısa çizgiler çizilmiş-

tir. Nüshanın son varağı olan 196b varağında nüshanın Muhammed b. Mustafa b. Muhammed b. Abdülvehhab tarafından Cuma günü zilkade ayının ortalarında 1168/1755 yılında tamamlandığı kaydı vardır.

(d) Milli Kütüphane: Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 06 Hk 2889/2

Eser Mecmua içerisinde 11b-14b varakları arasındadır. Tahkik metninde bu nüshayı (s) harfi ile gösterdik. Bu nüshada ve diğer bütün nüshalarda hamdele ve salveleden sonra: “el-Mar‘aşî el-Velicânî diyor ki bu mizan ilminde *İsmetu'l-Ezbân*'dır” ibareleri vardır. Eserin dördüncü varağında sadece salvele bulunmaktadır. Her varak yüzünde 34 satır bulunmaktadır. Varak kenarlarında az da olsa bazı açıklamalar bulunmaktadır. Bölüm başlıklarında kırmızı mürekkep ile fasıl ibaresi yazılmıştır. Kırmızı mürekkep ile yazılan birincisi, ikincisi şeklindeki bazı sıralamalar silinmiştir. Konu başlıklarında da kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Nüshanın sonunda müstensihî, tensih tarihi ve yeri ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4. *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*'ın Tahkik ve Tercümesinde İzlenen Yöntem

Bu çalışmamızda İsam Tahkikli Neşir Esaslarını dikkate aldık. Eseri tahkik ederken bu nüshalardan daha çok üzerinde istinsah tarihi ve müstensihî olanları tercih ettik. Tahkikte üzerinde istinsah tarihi veya telif tarihi en eski olanlardan üç tanesini seçtik. Bunlara Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonundaki nüshayı da ekleyerek bu dört nüshaya dayanarak eseri tahkik ettik. Arapça tahkik metnini daha kolay anlaşılması için konunun değiştiği yerlerde paragraflara böldük. Arapça metne göre tercümesini de paragraflara böldük. Bu okuyucunun Arapça metni ve tercümesini karşılaştırmasına olanak sağlayacaktır. Metne kendi ilave ettiğimiz başlık ve numaraları parantez () ve köşeli parantez [ ] içerisinde gösterdik. Tahkik metninde ve tercümesinde gerekli gördüğümüz yerlerde noktalama işaretlerini kullandık. Tercümede Arapça her terimin Türkçe karşılığı olmadığı için bazı mantık ve adap terimlerini gerekli yazım kuralları ile birlikte orijinal şeklini kullandık. Bazen Arapça bir kelimenin daha iyi anlaşılması için eş anlamlısını parantez içinde verdik. Bazen de Türkçesini verdiğimiz bir kelime veya terimin belki okuyucu farklı bir anlam yükler düşüncesi ile Arapçasını parantez içerisinde verdik.

Tahkikte aşağıdaki rumuzlar kullanılmıştır:

1. + Fazla olan ibareyi gösteren işaret.
2. - Eksik olan ibreyi gösteren eden işaret.
4. (...) Nüshadan silinmiş olan ibareyi gösteren işaret.

2.5. İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân'ın Muhtevası

2.5.1. Mantık Bölümü

Klasik gelenekte mantık konuları tasavvur ve tasdikler olarak iki kısma ayrılmakta ve konular tasavvurlardan başlanarak ele alınmaktadır. Bu bir bakıma bilginin tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Ali Durusoy'a göre Fârâbî'nin bir iki eserinde değindiği tasavvur ve tasdik ayrımı İbn Sînâ mantığının temelini oluşturmuş ve ondan sonra gelen mantıkçılar hep onun izinden gitmiş ve bu İbn Sînâ sonrasında telif edilen mantık eserlerinin sistematiğini oluşturmuştur. On ikinci yüzyıldan sonra yazılan mantık eserlerinin İbn Sînâ'nın bu tasavvur ve tasdik ayrımı üzerine bina edildiği söylenebilir. Buna göre ilkin mantığın konusu tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılmıştır. Tasavvur ve tasdik de kendi içinde ilkeler (mebâdi) ve amaçlar (makâsıd) olarak ikiye ayrılmıştır. Tasavvurların ilkeleri beş tümel, amacı ise özsel ve ilintisel tanım iken tasdiklerin ilkeleri önermeler ve özellikleri, amaçları ise sureti ve maddesine göre kıyas ve çeşitleridir.¹⁹

Velicân Mar'âşî bu eserine besmele, hamdele ve salveleden sonra tarifi inceleyerek başlar. Tarif konusunu ve beş tümeli çok özlü ifadelerle iki üç cümle ile ele alır. Ona göre eğer tarif sadece akli cüzlerden yani zâtilerden oluşursa bu *özsel tanım* (had) olur. Eğer tarif zâtilerden oluşmazsa bu *ilintisel tanım* (resm) olur. Tanımda daha genel olan cüz *cins*'tir. Eşit olan cüz *ayırım*'dır (fasıl). Bunların bütünü *tür*'dür. Eşit olan ârız *özellik*'tir (hassa). Daha genel olan ârız *ise araz-ı âmm*'dir (genel ilinek).²⁰ O mantığın tasavvurlar bölümü ile ilgili olarak sadece bu bilgileri verir. Daha sonra akıl yürütme türlerine geçer ve bunlardan özellikle kıyas üzerinde durur. Buna göre onun bu eserinde lafızlar, lafızların delâleti gibi konuları ele almadığını ve mantığın tasavvurlar bölümü üzerinde bir iki özlü cümle ile çok az durduğunu söyleyebiliriz. Şârih el-Âmedî de Mar'âşî'nin bu risâlede asıl amacının kıyası ve

19 Ali Durusoy, "Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî İlimler Dergisi*, 5/ 2, (2010), 15-19.

20 Velicân Mar'âşî, *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân*, 173b.

onun kısımlarını incelemek olduğunu, bundan dolayı onun mantık kitaplarındaki tertibe uymadığını belirtir.²¹

Velicân Mar‘aşî tarif ve beş tümel ile ilgili bu kısa bilgileri verdikten sonra delil dediği akıl yürütmeye geçer. Ona göre akıl yürütmenin maddesi ve sureti vardır. Akıl yürütmenin suretini kıyas, tümevarım (istikra) ve analogi (temsil) olarak üçe ayırır. O bu akıl yürütme türleri içerisinde özellikle kıyas üzerinde durur ve önce kıyası ele alır. Müellif Mar‘aşî kıyasların bitişmeli ve seçmeli olarak ikiye ayrılması şeklindeki meşhur tasnifi terk ederek bunların altındaki türleriyle beraber kıyasın on farklı şeye isim olarak verildiğini belirtir. Bunlar:²² (1) Yüklemlî Kesin Kıyas, (2) Şartlı Kesin Kıyas, (3) Mukassım Kıyas, (4) Mürekkep Kıyas, (5) Musavat (eşitlik) Kıyası, (6) Bitişik Şartlı Seçmeli (istisnâî) Kıyas, (7) Ayrıık Şartlı Seçmeli (istisnâî) Kıyas, (8) Vâz'î Kıyas, (9) Ref'î Kıyas (10) Hulfî Kıyas.²³ Velicânî bu kıyasları oldukça özlü olarak açıklar ancak bunlarla ilgili örneklere yer vermez.

Mar‘aşî'nin kıyasın on anlama geldiğini belirterek bir bakıma kıyasın türleri arasında saydığı sekiz ve dokuzuncu sıradaki vaz'î ve ref'î kıyasın, kıyasın türleri olmadığını belirtmek gerekir. Bilindiği gibi seçmeli kıyaslarda birinci öncüle şartlı öncül denir. İkinci öncül ise seçmeli (istisnâî) öncüdür ve seçmeli öncül ya şartlı öncülün mukaddem ve tâlîsinden birini vaz'eder onaylar ya da ref' eder yani olumsuzlar. Sonuç da diğer tarafın olumlanması (vaz') ya da olumsuzlanması (ref') gerekli kılar. Mar‘aşî'nin vâz'î kıyas, ref'î kıyas derken bunu kast ettiğini düşünüyoruz. Bizim bu söylediğimize şârih el-Âmedî de *Mikyâsu'l-Mîzân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*'da işaret etmektedir. Ona göre müellifin bunlar için bitişik şartlı seçmeli

21 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mîzân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 31a

22 Şarih el-Âmedî'ye göre mantık iki kısma ayrılır: Tasavvurlar ve tasdikler. Bunlardan her birinin de ilkeleri ve amaçları vardır. Buna göre mantığın dört kısmı vardır. Tasavvurların ilkeleri beş tümeldir amacı ise açıklayıcı sözlerdir. Tasdiklerin ilkeleri önermeler ve hükümleridir amacı ise kıyastır. Kıyasın ise beş sanat olarak isimlendirilen beş kısmı vardır. Bunlar: Burhan, cedel, hitâbet, şiir ve muğâlatadır. Beş sanat önceki dört bölüm ile beraber mütekaddimine göre mantığın dokuz bölümünü oluşturur. Bazı müteahhirun mantıkçılar bunlara lafızları da ekleyerek mantığı on bölüm yaptılar. El-Âmedî'ye göre Velicânî bu bölümleri kısaca zikretti fakat onun bu özlü risâlede amacı kıyas ve kısımlarını incelemek olduğundan mantık kitaplarında zikredilen bu tertibe uymamıştır ve bazılarını bazılarına takdim etmiş ve bazılarını da bazısına te'hir etmiştir. Bk. el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mîzân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 31a-31b.

23 Velicân Mar'aşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mîzân*, 173b-174a.

vaz'î ve ref'î, ayrık şartlı seçmeli vaz'î ve ref'î kıyas demesi daha uygun olurdu.²⁴ Her ne kadar Mar'aşî kıyasın on anlama geldiğini söylese de bunları metin içinde tek tek açıklamaya geçerken vaz'î ve ref'î ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamakta ve bunları atlamaktadır. Bu da bunların aslında ayrık ve bitişik şartlı seçmeli kıyaslarda mukaddem veya tâliyi olumlama ya da olumsuzlama ile ilgili olduğunu göstermektedir. O eserinde fasıl başlığı atarak sekiz, dokuz ve onuncu fasıllarda tümevarım analoji ve beş sanatı ele alır. Bundan sonra ele aldığı konular için fasıl olduğunu belirterek herhangi bir başlık kullanmaz.

Mar'aşî, diğer konular gibi önermeler konusunu da çok özlü olarak ele almıştır. Önermenin tarifini yapmaz, önermelerde konu, yüklem nicelik ve nitelik konusuna birer ikişer kelime ile değinir. Şartlı önermeleri de bitişik ve ayrık şartlı olarak iki kısma ayırır ve her birinin türlerinin sadece isimlerini zikreder.²⁵ Önermelerin modalitesine tek cümle ile önermelerdeki olumlu ya da olumsuz nisbetin zorunluluk, devam, fiil ya da imkân ile olacağını söyleyerek müteahhirun dönemi diğer mantıkçıklar gibi dört modalite sayar.²⁶ Bilindiği gibi Mütেকaddimuna göre bir önermenin modalitesi olumlu nisbetin bir halidir ve zorunluluk, imkân ve imkânsızlık olarak üçe ayrılır. Müteahhiruna göre ise bir önermenin modalitesi hem olumlu nisbetin hem de olumsuz nisbetin bir hal ve keyfiyetidir. Bu nedenle müteahhirun dört çeşit modalite kabul etmiştir. Bunlar zorunluluk, devam, fiil ve imkândır.²⁷

Kıyas türlerine yüklemli bitişmeli (iktirânî) kıyas türünden başlar. Ona göre bitişmeli kıyasın küçük önermesi sonucun konusundan, başka bir şeyden (orta terim) ve buna delâlet eden hükmî nispetten oluşur. Bu kıyasın büyük önermesi ise sonucun yükleminden, orta terimden ve aralarındaki nispetten oluşur. Şartlı bitişmeli kıyasların ise küçük önermesi veya büyük önermesi bitişik ya da ayrık şartlı önermedir. Bunlardan her biri de mukaddem (önbitişen) ve talîden (artbitişen) ve bitişik şartlı önermede 'eğer' 'şayet' gibi şart edatlarından ayrık şartlı önermede ayrıklık bildiren ya da 'veya' gibi aralarındaki nispete delâlet eden edatlardan oluşur.²⁸

24 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 35b.

25 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 174a-174b.

26 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 174a.

27 Ali Rıza Şahin, *Zeynuddin el-Keşî'de Önermeler*, (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023), 76.

28 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 174a-174b.

Velicân Mar‘aşî yüklemli bitişmeli (iktirânî) ve şartlı bitişmeli kıyasları yüklemli ve şartlı önermeler ile beraber ilk dört fasılda ele alır ve sekiz ile dokuzuncu fasıllarda bitişik ve ayrık şartlı seçmeli kıyasları ele alır. Daha sonra on birinci fasılda birinci fasılda ele aldığı bitişmeli kıyasın dört şeklinden ve her bir şeklin sonuç vermesinin şartlarından bahseder. On ikinci fasılda da seçmeli kıyasın sonuç vermesinin şartlarını ele alır. Bu da eserin tasnifinde bir kopukluk var izlenimi vermektedir. Tahkik metnimize göre on birinci fasılda anlattığı bu bitişmeli kıyası birinci ve ikinci fasılda bitişmeli kıyası anlatırken vermesi daha yerinde olurdu. Yine on ikinci fasılda ele aldığı seçmeli kıyasın sonuç vermesinin şartları konusunu seçmeli kıyasları ele aldığı sekiz ve dokuzuncu fasıllarda ele alması konuda devamlılığın sağlanması açısından daha yerinde olurdu kanaatindeyiz.

Mar‘aşî’nin klasik gelenekte üzerinde en çok durulan bitişmeli (iktirânî) kıyaslar üzerinde nisbeten daha fazla durduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi bitişmeli kıyaslar sonucun öncüllerde anlam bakımından bulunup şekil bakımından bulunmadığı kıyaslardır. Bu kıyaslar öncülleri olan önermelerin yüklemli önerme ve şartlı önerme olmasına göre yüklemli bitişmeli kıyaslar ve şartlı bitişmeli kıyaslar olarak ikiye ayrılırlar.

Velicân’a göre bitişmeli (iktirânî) kıyasların dört şekli vardır. Çünkü orta terim bunlarda (1) Ya küçük önermenin yüklemi ve büyük önermenin konusu olur. (2) Ya her ikisinde de yüklem olur. (3) Ya her ikisinde konu olur. (4) Ya da birincinin tersi şekilde orta terim küçük önermenin konusu ve büyük önermenin yüklemi olur. Orta terimin küçük önermede yüklem ve büyük önermede konu olduğu birinci şeklin sonuç vermesinin şartı küçük önermenin olumlu olması, fiili olması ve büyük önermenin tümel olmasıdır. Birinci şekil tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz olarak mahsûrâtı erbaa’yı sonuç verir. Orta terimin her iki öncülde de yüklem olduğu ikinci şeklin sonuç vermesinin şartı öncüllerin nitelik bakımından farklı olması ve büyük önermenin tümel olmasıdır. Bu şekil sadece olumsuz sonuç verir. Orta terimin her iki öncülde de konu olduğu üçüncü şeklin sonuç vermesinin şartı küçük önermenin olumlu olması ve öncüllerden birinin tümel olmasıdır. Üçüncü şekil sadece tikel sonuç verir. Orta terimin küçük önermede konu ve büyük önermede yüklem olduğu dördüncü şeklin sonuç vermesinin şartı ya küçük önermenin tümel olması ile beraber her iki önermenin olumlu olması veya öncüllerden birinin tümel olması ile beraber bu öncüllerin nitelik bakımından farklı olmasıdır. Seçmeli (istisnâî) Kıyas’ın sonuç vermesi için şartlı öncülün olumlu olması ve şartlı öncül bitişik şartlı ise lüzûmiyye ya da ayrık şartlı ise inâdiye olması

gerekir. Yine öncüllerden birinin tümel olması veya zamanlarında birlik (ittihad) olması gerekir.²⁹

Velicân Mar‘aşî kıyasın şekilleri arasında dördüncü şekli de zikretmiştir. Aristoteles (ö. mö.322) *Birinci Analitikler*’de kıyasın sadece üç şeklini ele alır.³⁰ İbn Sînâ *Kitâbu’ş-Şifâ: el-Kıyâs*’ta kıyasın şekillerini taksim ederken dördüncü şeklin zorunlu olarak ortaya çıktığını ancak bu şeklin tabîi olmadığı için, makbul olmadığı için ve düşünmenin genel seyrine uymadığı için lağv edildiğini söyler. Kendisi de *Kitâbu’ş-Şifâ: el-Kıyâs*’ta diğer üç şekle yer verirken dördüncü şekle yer vermez.³¹ Kıyasın dördüncü şeklinin Fahreddîn er-Râzî’nin *Kitâbu’l-Mûlahhas fi’l-Mantık ve’l-Hikme* isimli eserinden sonra mantık literatürüne girdiği kabul edilmektedir.³²

Velicân Mar‘aşî kıyas konusundan sonra diğer akıl yürütme türleri olan tümevarım ve analogiyi özlü ifadeler ile ele alır. Ona göre tümevarım küçük önermesi bir inhisar olmaksızın ayrık şartlı olan bir akıl yürütmedir. Tümevarımın büyük önermesi ise mukassim kıyasın büyük önermesi gibidir.³³ Şârih Bayram es-Sive-reki’ye göre tümevarım lügatte “izlemek, takip etmek, tabî olmak ve incelemek” gibi anlamlara gelir, terim anlamı ise “Tikellerin (cüziyyât) çoğunda mevcut olmasından dolayı bir tümel (külli) hakkında hüküm vermektir”. Eğer hüküm tümelin bütün tikellerinde bulunursa bu tümevarım olmaz aksine mukassim kıyas olur.³⁴ Mar‘aşî’ye göre temsil (anoloji), iki yüklemli önermeden oluşan bir akıl yürütme-

29 Velicân Mar‘aşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 175a.

30 Aristoteles, *Mantık-ı Aristo Anulutika’l-Ûlâ*, thk. Abdurrahman Bedevî, (Beirut: Dâru’l-Kalem, 1980), 1/147-163,

31 İbn Sînâ, *Kitâbu’ş-Şifâ: el-Kıyâs*, thk. Saîd Zâyid, (Kahire: el-Heyetu’l-Âmmetu li Şû-ni’l-Metâbi’l-Emiriyeti, 1964), 2/107-122.

32 Ebherî (ö.663/1265) *İsagocî*’de kıyasın dört şekli olduğunu ancak birinci şeklin bilginin ölçütü olarak kabul edildiğini belirtir ve dördüncü şeklin insan tabiatından uzak olduğunu söyleyerek sadece birinci şeklin modları üzerinde durur. Bk. Esirüddîn el-Ebherî. *İsâgücî Mantiğa Giriş*, Çev. İnceleme: Hüseyin Sarıoğlu. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 76; Urmevî de (ö.682/1283) *Metâliu’l-Envâr*’da birinci şeklin düzeninin doğal olduğunu ve sadece bu şeklin dört önerme türünü (tümel-tikel/olumlu-olumsuz) sonuç verdiğini ve değer bakımından birinci şekilden sonra ikinci, üçüncü ve dördüncü şeklin geldiğini belirtir. Ancak dördüncü şekilden beş modu verir ve bunlardan bazılarını örneklerle açıklar. Bk. Akkanat, Hasan. *Kadı Sirâceddîn El-Urmevî ve Metâliu’l-Envâr*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 1. 67-73.

33 Velicân Mar‘aşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 175a.

34 Mustafa b. Veliyyüddin b. Bayram es-Siverekî, *Şerhu İsmeti’l-Ezhan fi İlmi’l-Mizân*, (Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3118), 30.

dir. Orta terim küçük terimin bir şeye benzemesidir.³⁵ Şârih es-Siverekî Kutbuddîn Râzî’nin Şemsiyye şerhine de atıfta bulunarak analogiyi “Aralarındaki ortak bir mana dolayısıyla bir tikel hakkında sabit olan hükmün başka bir tikel hakkında da sabit olmasıdır”³⁶ şeklinde açıklar.

Mar‘aşî tümevarım ve analogiden sonra beş sanatta kullanılan öncüller üzerinde durur ve bu konuyu eserin hacmine göre daha detaylı ele alır. Bilindiği gibi beş sanat dediğimiz burhan, cedel, hitâbet, şiir ve muğalata kıyasın uygulama alanıdır ve bunlar Aristoteles’in *İkinci Analitikler*, *Topica*, *Retorica*, *Poetica* ve *Sofistik Elenchi* isimli *Organon*’daki kitaplarına dayanır. İlk dönem Müslüman mantıkçılar eserlerinde bu konu üzerinde daha fazla durmuşlardır. Daha sonra gelenler ise beş sanat konusunu daha özlü bir şekilde ele alarak bu konulara fazla yer vermemişlerdir.

Velicân Mar‘aşî’ye göre akıl yürütmenin (delil) beş tür maddesi vardır. Bunlardan birincisi *burhanî* olandır ve o yakîni (kesin bilgi içeren) bir önermedir. Mar‘aşî bu yakîni anlam ifade eden önermeleri altı kısma ayırır. Bunlar:

- (1) Ya sadece her iki tarafının (konu ve yüklem) tasavvur edilmesiyle elde edilen evvelî (a priori) bir önerme olur.
- (2) Ya da bir tarafın tasavvur edilmesiyle lüzûmu açık olan bir aracı ile elde edilen fitrî bir önerme olur.
- (3) Ya da duyular/his ile elde edilen müşahede (ye dayanan bir önerme) olur.
- (4) Ya da müşahedenin tekrarı ile elde edilen tecrübî bir önerme olur.
- (5) Ya da kalabalık bir topluluktan iştirme yoluyla elde edilen ve kesinlik ifade eden mütevâtir bir önerme olur.
- (6) Ya da kolayca akla gelen düzenlenmiş prensiplerle elde edilen hadsî (sezgiye dayalı) bir önerme olur. Bu son üç tanesi başkaları için hüccet teşkil etmez.³⁷

Beş sanattan ikincisi ise cedelî olandır. Yani meşhur ve müsellemler öncüller ile kurulan önermedir ve cedel birini susturmaz. Üçüncüsü hitâbî olandır. Yani zannî öncüllerle kurulan veya hakkında hüsnü zan bulunan kimselerden alınan öncüllerle

35 Velicân Ma‘raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mîzân*, 175a-175b.

36 Mustafa b. Veliyyüddin b. Bayram es-Siverekî, *Şerhu İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mîzân*, (Diyarbakır: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 679/3), 31b.

37 Velicân Ma‘raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mîzân*, 175b.

kurulan önermelerdir. Hitâbî önermeler (insanları faydalı şeylere) yöneltmek, teşvik etmek içindir. Dördüncüsü şiire ait olandır. Yani hayali öncüllerle kurulan önermelerdir ve bunlar nefsi genişlik/ferahlık veya darlık/sıkıntı anlamında değiştirmek içindir. Beşincisi mugâlatadır. Yani doğru olana benzeyen fakat yanlış olan önermelerdir. Bu önermeler ifsat (bozma) içindir.³⁸

Mar‘aşî çelişki konusunu diğer konular gibi özlü ifadeler ile ele alır. Çelişkiyi “İki önermenin doğruluk, yanlışlık, nitelik, nicelik ve cihet yönünden farklı olması bunun dışındaki konularda bir/aynı olmasıdır” şeklinde açıklar. Buna göre olumlu önermenin çelişki olumsuz; tümel önermenin çelişki tikel önermedir. Modal önermelerden sadece basit modal önermelerin çelişkini ele alır. Zarure-i mutlakâ'nın çelişki mümkün-i âmme; dâime-i mutlaka'nın çelişki mutlaka-i âmme; meşrute-i âmme'nin çelişki hiniyye-i mümkün ve örfiyye-i âmme'nin çelişki hiniyye-i mutlaka'dır.³⁹

Mar‘aşî düz döndürmeyi: “Önermenin doğruluk ve niteliğinin aynı kalması ile beraber önermenin taraflarını (konu ve yüklemi) yer değiştirmektir” şeklinde yapmaktadır. Olumlu önerme ister tümel olsun ister tikel olsun düz döndürmesi tikel olumludur. Tümel olumsuzun düz döndürmesi yine kendisi gibi tümel olumsuzdur. Tikel olumsuzun ise düz döndürmesi yoktur.⁴⁰ Velicân Mar‘aşî düz döndürmede önermenin doğruluk değerinin aynı kalması gerektiğini söylemektedir. Bu anlamda onun düz döndürmede önermenin doğruluk halinin yanında yanlışlık halinin de aynı kalması gerektiğini ileri süren Sâvî (ö.540/1145?),⁴¹ Fahreddîn er-Râzî,⁴² Keşşî (ö.1210-1228)⁴³ gibi mantıkçılardan ayrıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca modal önermelerde döndürme ilişkisinin nasıl olacağına değinmemiştir. Şârih el-Âmedî'ye göre düz döndürmede doğruluk değerinin aynı kalmasını şart koşular çünkü döndürme aslın lâzımlarından olan özel bir lâzımdır. Melzûmun doğru olmasıyla

38 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 175b.

39 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 176a.

40 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 176a.

41 Sâvî, Umar b. Sehlân. *el-Basâiru'n-Nâsiriyye fi ilmi'l-Mantık*. thk. Refik el-Acem. (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1993), 129.

42 Muhammed b. Umer el-Hatîb Fahreddîn er-Râzî, *Kitâbu'l-Mülabbas fi'l-Mantık ve'l-Hikme*, thk. Ehad Feramerzi Karemeliği, (Tahran: Danişgah İmam Sadık, 1381/1961), 184-185.

43 Ali Rıza Şahin, *Zeynuddin el-Keşşî'nin Hadâiku'l-Hakâik Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasdikler Kısımının Tabkiki, Tercümesi ve Önermeler Kısımının Değerlendirmesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 187.

beraber lâzımın yanlış olması imkânsızdır. Bundan dolayı önermelerde döndürmede yanlışlığın aynı kalmasını şart koşmadılar. Çünkü melzûmun yanlış olması ve lâzımın doğru olması mümkündür.⁴⁴

Ters döndürmeyi de muhtasar olarak “Önermenin doğruluk ve niteliğinin aynı kalması koşuluyla her iki tarafının (konu ve yüklem) çelişğini yer değiştirmektedir” şeklinde açıklar. Ters döndürmede olumluların hükmü düz döndürmedeki olumsuzların hükmü gibidir. Bunun tersi de doğrudur, yani ters döndürmede olumsuzların hükmü düz döndürmedeki olumluların hükmü gibidir.⁴⁵

Velicân Mar‘aşî *İsmetu'l-Ezbân*'da kıyas, tümevarım, analogi ve beş sanattan sonra çelişki, düz döndürme ve ters döndürme konusunu ele almıştır. Onun akıl yürütme türleri ve beş sanattan sonra önermelere ait hükümleri incelemesiyle konuları ele almada suret bakımından farklı bir tasnifi benimsediği söylenebilir. Çünkü klasik gelenekte genelde mantık konuları kavramlar beş tümel, tanım önermeler, kıyas ve beş sanat şeklindeki sıralama izlenerek ele alınır. Mesela Kâtibî (ö.1277) *Şemsiyye*'de sırasıyla tasavvurlar bağlamında lafızlar, beş tümel, tarif konularını tasdikler bağlamında önermeleri ve çelişki, düz döndürme ve ters döndürme gibi önermelerin hükümlerini ele alır. Daha sonra kıyas ve kısımlarını ve kıyasın maddelerini yani beş sanatta kullanılan öncülleri inceler.⁴⁶ Ebherî de *İsâgûcî*'de tasavvurlar bağlamında sırasıyla lafızlar, tümel tikel, zâtî, arazî, beş tümel, tanım ve türlerini inceler. Tasdikler bağlamında Önermeler ve türleri, çelişki ve döndürme, kıyas, kıyasın şekilleri ve türleri, son olarak beş sanat ve beş sanatta kullanılan öncülleri ele alır.⁴⁷ Hüneçî de *Kefû'l-Esrâr*'da konuları ele alırken lafızlar, tümel, tikel, beş tümel, tarifler; önermeler ve kısımları, çelişki, düz döndürme ve ters döndürme kıyas ve şekilleri şeklindeki sıralamayı takip eder.⁴⁸

44 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 54a.

45 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 176a.

46 Kâtibî, Ali b. Ömer, *Şemsiyye Risâlesi*, thk. Ferruh Özpilavcı, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021), 50-195.

47 Esirüddîn el-Ebherî. *İsâgûcî Mantığa Giriş*, 56-87.

48 Hüneçî, Ebu Abdillâh Efdalu'd-Dîn Muhammed b. Nâmâver b. Abdulmelik, *Kefû'l-Esrâr an Ğavâmidî'l-Efkâr*, Edited Critical. Khalid el-Rouayheb, (Tâhran: Iranian Institute of Philosophy of Berlin, 1389/1969), 6-423.

2.5.2. Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara Bölümü

Münâzara metinleri genelde müstakil olarak mantıktan ayrı olarak ele alınır. Velîcân Mar'aşî klasik mantıkta ele alınan konulardan sonra *İsmetu'l-Ezbân*'da Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara ile ilgili konuları çok özlü olarak ele almıştır. Onun, mantık konularının sonuna münâzara ilmiyle ilgili konuları yerleştirerek bu tutumuyla Semerkandî'nin *Kıstasu'l-Efkâr*'ını takip ettiğini söyleyebiliriz.⁴⁹

Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara ilmi kural ve kaideleri Semerkandî tarafından sistemli hale getirilen bir tartışma teorisidir. O bu yeni ilmi “âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara” olarak isimlendirmiştir. Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr fi Tabkiki'l-Esrâr* ve onun şerhi *Şerhu'l-Kıstâs, Risâle fi Âdâbi'l-Bahs, el-Mu'tekadât* ve *el-Envârü'l-Îlâbiye* gibi eserlerine bu ilmi dâhil ederek bu alanda büyük bir gelenek oluşturmuştur.⁵⁰ Aristoteles'in kendinden önce var olan bilgileri bunlara ilaveler ederek ve bunları sistemleştirerek mantık ilminin kurucusu olması gibi Semerkandî de kendinden önce var olan bilgileri sistemleştirerek ve kural ve kaidelerini ortaya koyarak bir tartışma metodu olan cedel ilminden ayrı bir ilim olan Âdâbu'l-Bahs ilmini vazetmiştir. Semerkandî de bu alanda ilk adımı atarak kendisinden sonra gerek orijinal eserler ile olsun gerekse de şerh ve haşiyeler ile olsun büyük bir literatürün oluşmasına sebep olmuştur.

Mar'aşî *İsmetu'l-Ezbân*'da münâzarayı tarif etmemiştir. *Zübtetu'l-Münâzara*'da münâzarayı “sâvabı ortaya çıkarmak için (sözü) müdafaa etmek” şeklinde açıkladıktan sonra bununla sâilin mu'allilin ve mu'allilin sâlin sözünü def etmesini kast ettiğini belirtir.⁵¹ Müellifimizin bu münâzara tarifinin kaynağının Semerkandî'nin *Şerhu'l-Fusûl*'u olduğu söylenebilir.⁵² Şârih el-Âmedî'ye göre münâzara “İki tarafın

49 Semerkandî *Kıstâsu'l-Efkâr*'da kıyas ve diğer akıl yürütme türleri ile mantık konularını bitirdikten sonra münâzara konusunu ele alır. Bk. Necmettin Pehlivan, *Şemsu'd-Din Muhammed b. Eşref Es-Semerkandî'nin Kıstâsu'l-Efkâr fi Tabkiki'l-Esrâr Adlı Eserinin Tabkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2010), 1/229 vd.

50 Necmettin Pehlivan, “Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara”, *Mantık El Kitabı*. ed. İsmail Köz, Ali Çetin. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 263; Necmettin Pehlivan, “Saçaklızâde'de Mu'allil”, *Felsefe Dünyası* 1/57 (Temmuz 2013), 185.

51 Pehlivan, “*Kalîlu'l-Hacm Kesîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velîcân Mar'aşî'nin Zübtetu'l-Münâzarası*”, 129.

52 Semerkandî, *Şerhu'l-Fusûl*, Thk. Necmettin Pehlivan, Hadi Ensar Ceylan, (Ankara, 2020 Yayınlanmamış Çalışma), 6. Semerkandî burada münâzarayı “İki tarafın sâvabı ortaya çıkarmak için iki

(mu'allil ve sâil) sâvabı ortaya çıkarmak için sözü müdafaa etmesidir”. Ona göre bu tarif meşhur olan “İki tarafın sâvabı ortaya çıkarmak için iki şey arasındaki nispette nazar etmesidir” şeklindeki tariftten buna yönelik itirazlardan selâmette olduğu için daha evlâdır.⁵³

Mar‘aşî'nin *İsmetu'l-Ezbân*'ının sonunda yer alan âdab bölümü yazı stiline göre 11-17 satır aralığında ve bir varağın yüzünün yarısı kadar veya daha az olacak şekilde özlü olarak yazılmıştır. Mar‘aşî'nin mantık konularının sonunda bu şekilde özlü ve yoğun örgülü olarak yer verdiği münâzara bölümünün haliyle bu ilminin bütün konularını içermesi mümkün değildir. Biz de burada onun *İsmetu'l-Ezbân*'da özlü olarak değindiği konuları ele alacağız. Bunu yaparken onun ele aldığı konuların daha iyi anlaşılması için bu konuda kendi yazdığı ve konuları nispeten biraz daha geniş olarak ele aldığı *Zubdetu'l Münâzara* isimli eserine ve onun *İsmetu'l-Ezbân*'ının tespit ettiğimiz iki farklı şerhine de imkânlar ölçüsünde müracaat edeceğiz. *İsmetu'l-Ezbân*'da geçen bazı teknik âdab terimlerini ve yapılan hamleleri daha iyi anlaşılması için bunların ne olduğu ile ilgili aşağıda kısa açıklamalar yapacağız.

(1) **Men'**: Karşısakinin iddia ettiği, savunduğu şey hakkında delil istemek demektir. Münâzara ilminde men' taraflar arasında kullanılan münâkaza, nakz ve mu'araza gibi hamlelerin en genel adıdır. Men' sadece delil istemek anlamında kullanılırsa buna *mücerred men'* denir.⁵⁴ Ahmed Şevkî Efendi men'i şu şekilde açıklar: O, mücerred olarak ya da men' edilenin çelişğine eşit bir sened ile veya mutlak olarak ya da ondan daha özel olan bir sened ile delilin öncülü hakkında delil talep etmektir.⁵⁵ Şârih el-Âmedî'ye göre men'e münâkaza, tafsili nakz da denir. O, belirli bir öncülün bütünü ya da bir kısmı hakkında delil talep etmektir. Öncül ise delilin sıhhatinin kendisine dayandığı şeydir. Men' lafzı mecâzi olarak bir açıklama talep etmek anlamında da kullanılabilir. Men'in bu anlamı birinci anlamından daha geneldir. Çünkü bu anlam naklin men'i, iddianın men'i ve öncülün men'i arasında

şey arasındaki nispette nazar etmesidir” şeklinde açıklar.

53 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 55b. el-Âmedî'nin ileri sürdüğü ve kendisinden daha evlâ gördüğü meşhur tarif Semerkândî'ye aittir. Bk. Semerkândî, *Şerbu'l-Fusûl*, 6; Pehlivan, “Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara”, 268-269.

54 Pehlivan, “Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara”, 273.

55 Necmettin Pehlivan, “Ahmed Şevkî Efendi'nin Risâle fi Âdâbi'l-Münâzara İsimli Eseri ve Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara Geleneğindeki Yeri”, *Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 30 (2015), 49.

ortaktır.⁵⁶ Ona göre men' ya senedsiz mücerred bir talep olur ve bu herhangi bir sened ile ilişkili olmadığı için *mücerred men'* olarak isimlendirilir. Ya da men' sened ile beraber bir talep şeklinde olur ki buna da müstened, şâhid ve te'yîd denir. Bu *sened ile beraber men'* olarak isimlendirilir.⁵⁷

(2) **Dilsel mecâzî men'**: Sâilin mücerred (delilsiz) netice hakkında delil istemesidir.⁵⁸ Mar' aşî *Zubdetu'l Münâzara*'da benzer şekilde dilsel mecâzî men'i "Mücerred (delilsiz) netice (matlub) hakkında delil istemektir, eğer men' lafzı kullanılmadan yapılırsa onda hakikat olur"⁵⁹ şeklinde açıklar.

(3) **Aklî mecâzî men'**: Delilli netice hakkında delilin dayandığı öncülü isteyerek delil istemektir.⁶⁰

(4) **Hazfî mecâzî men'**: Velîcânî bunu *Zubdetu'l Münâzara*'da "İbâredeki takdîre göre delilin öncüllerini isteyerek delilli netice hakkında delil talep etmektir"⁶¹ şeklinde açıklamaktadır. Âdab geleneğinde yaptığı yenilikler ve bazı değişiklikler ile Pehlivan tarafından Semerkandî'den sonra "İkinci Yeni" olarak nitelenen Hüseyin Şah (ö.1512) âdabın temel hamlelerini tahkîki, mecâzî, takdiri, hazfî ve şebîhî gibi sıfatlarla kayıt altına almıştır. Ondan önce münferit olarak bazı şarihler âdabın temel hamlelerini mecâzî ve şebîhî sıfatlarıyla kayıt altına almış olsalar da Hüseyin Şah bunları sistemleştirmiştir.⁶²

56 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 56a.

57 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 56b.

58 Pehlivan, "Ahmed Şevkî Efendi'nin Risâle fi Âdâbi'l-Münazara İsimli Eseri", 50.

59 Pehlivan, "Kalîlu'l-Hacm Keşîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velîcân Mar' aşî'nin Zübte-tu'l-Münâzarası", 130.

60 Pehlivan, "Kalîlu'l-Hacm Keşîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velîcân Mar' aşî'nin Zübte-tu'l-Münâzarası", 130; Pehlivan, "Ahmed Şevkî Efendi'nin Risâle fi Âdâbi'l-Münazara İsimli Eseri", 50.

61 Pehlivan, "Kalîlu'l-Hacm Keşîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velîcân Mar' aşî'nin Zübte-tu'l-Münâzarası", 130; Pehlivan, "Ahmed Şevkî Efendi'nin Risâle fi Âdâbi'l-Münazara İsimli Eseri", 50.

62 Necmettin Pehlivan, *Âdâbü'l-Babs ve'l-Münâzara Geleneginde "İkinci Yeni": Hüseyin Şah el Âdânavî'nin Hüseyîyye'si ve Tabkiki*, Osmanlıda İlm-i Mantık ve Münâzara, ed. Mehmet Özturan vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2022), 330.

(5) **Nakz:** Velicânî *Zubdetu’l Münâzara*’da nakzi “(mu’allilin hükmünün) yokluğunu ya da imkânsız şeyleri içerdiğini gösteren bir bir şâhid ile delili geçersiz kılmaktır” şeklinde açıklar.⁶³ Saçaklızâde de delilin nakzini “Delilin iddia edilenden bazı suretlerde farklı olması (تخلف عن) nedeniyle veya onun herhangi bir bozukluğu gerektirmesi sebebiyle geçersiz kılınmasıdır ve delilin nakzi “icmâli” lafzıyla kayıtlanabilir”⁶⁴ şeklinde açıklar. Şârih el-Âmedî’ye göre nakz icmâli lafzıyla kayıtlanabilir. Çünkü o, delilin öncüllerinden bir kısmının icmâli olarak men’ edilmesine dayanır. Eğer nakz, tafsîli lafzıyla kayıtlanırsa bu münâkaza anlamına gelir.⁶⁵

(6) **Şebîhî Nakz:** Velicânî *Andelîbu’l-Münâzara* isimli özlü eserinde bunu şu şekilde açıklar: Eğer (karşıdaki kişinin) mücerred iddiası geçersiz kılınırsa bu şebîhî nakz olur.⁶⁶

(7) **Muâraza:** Hasmın ikame ettiği delilin aksine delil ikame etmektir. Hasmın delilinin aksi onun çelişği ya da çelişğinin gerektirdiği şeydir.⁶⁷ Velicânî muârazayı *Zubdetu’l Münâzara*’da “Delilli neticeyi aksini ispat ederek geçersiz kılmaktır” şeklinde açıklar.⁶⁸ Şârih el-Âmedî’ye göre muâraza, men’ etme yoluyla karşı çıkmaktır ve bu onun lûgat anlamıdır. Çoğunluğun görüşüne göre muâraza sâilin mu’allilin iddia ettiği şeyin çelişğini ispat etmesidir.⁶⁹ Münâzara ilmindeki men’, nakz ve muâraza hamleleri ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Men’ karşıdaki kişiden delil talep etmek demektir. Nakz ise karşıdaki kişinin delilini red etme ve geçersiz kılmasıdır. Muâraza ise mevcut delile karşı bir başka delil ile karşı koymaktır.

Velicân Mar’âşî’nin *İsmetu’l-Ezbân*’daki âdâb bölümünü sureti bakımından incelediğimizde eserini aşağıdaki şekilde tasnif ettiğini görmekteyiz:

63 Pehlivan, “*Kalîlu’l-Hacm Kesîru’l-Ma’nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Mar’âşî’nin Zübte-tu’l-Münâzarası*”, 130.

64 Türker, *Takrîru’l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi’l-Munâzara Saçaklızâde*, 88.

65 el-Âmedî, *Mikyâsu’l-Mizân fi Şerhi İsmeti’l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 56a.

66 Velicân Mar’âşî, *Andelîbu’l-Münâzara*, (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu, BY00004519/5), 62b.

67 Türker, *Takrîru’l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi’l-Munâzara Saçaklızâde*, 88.

68 Pehlivan, “*Kalîlu’l-Hacm Kesîru’l-Ma’nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Mar’âşî’nin Zübte-tu’l-Münâzarası*”, 130.

69 el-Âmedî, *Mikyâsu’l-Mizân fi Şerhi İsmeti’l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 56a-56b.

- (1) Sâilin tasdiklerdeki vazifeleri ve hamleleri olan men, nakz ve muârazayı ortaya koyarak başlamaktadır.
- (2) Sâilin hamleleri olan men, nakz ve muârazanın nasıl ortaya konacağı.
- (3) Mu'allil'in sâilin men, nakz ve muârazasına nasıl cevap verebileceği hakkındadır.
- (4) Sâilin tariflerdeki nakz görevinin nasıl olacağı ve mu'allilin buna cevabı.
- (5) Sâilin taksimdeki nakz etme görevinin nasıl olacağı ve mu'allilin buna cevabı.
- (6) Sâilin ibârelerdeki nakz etme görevinin nasıl olacağı ve mu'allilin buna cevabı hakkındadır.

2.5.3. Mûnâzara'nın İşleyişi

Mar'aşî mûnâzarada sâilin mu'allile üç şekilde itirazda⁷⁰ bulunabileceğini, ona karşı koyabileceğini belirtir. Bunlar: Men', nakz ve muârazadır. Ona göre men' mücerred bir taleptir ya da men' edilenden farklı bir sened ile beraber bir taleptir. Burada men edilenden farklı bir sened ile derken men' edilenin çelişğine eşit veya mutlak olarak ondan daha özel bir senedi kast ediyor. Diğer ikisi olan nakz ve muâraza ona göre bir delil ile karşıdakinin ileri sürdüğü şeyi iptal etmek, onu geçersiz kılmaktır.⁷¹ Men'in mücerred olması demek onun bir delile, senede dayanmaması sadece delilin talep edilmesi demektir. Şârih el-Âmedî'ye göre beş tür sened vardır:

- (1) Men' edilen öncülün çelişğine eşit olan sened. Mesela mu'allil "Bu karartı, gölge gülen değildir çünkü o insan değildir" dediği zaman sâilin "Biz onun insan olmadığını kabul etmiyoruz, niçin düşünen olması caiz olmasın?" şeklindeki sözü buna misaldir.
- (2) Mutlak anlamda ondan daha özel olan sened. Sâilin "Onun insan olmadığını kabul etmiyoruz, niçin zenci olması mümkün olmasın?" şeklindeki sözü buna misaldir.

70 es-Siverekî'ye göre bu sanatın konusu olan itirazın anlamı sâilin mu'allilin sözünü mu'allilin de sâilin sözünü def etmesidir. es-Siverekî, *Şerhu İsmeti'l-Ezhan fi İlmi'l-Mîzân*, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3118, 45.

71 Velicân Maraşî, *İsmetu'l-Ezhan fi İlmi'l-Mîzân*, 176b.

- (3) Ondan mutlak anlamda daha genel olan sened. Sâilin “Niçin canlı olması caiz olmasın?” şeklindeki sözü buna misaldir.
- (4) Ondan bir yönden daha genel olan sened. Sâilin “Niçin beyaz olması caiz olmasın?” şeklindeki sözü buna misaldir.
- (5) Ondan farklı olan sened. Onun “Niçin taş olması caiz olmasın?” şeklindeki sözü buna misaldir. Bunlardan ilk ikisine dayanmak caizdir fakat birincinin iptali mu'allile fayda sağlar ikincisinin iptali fayda sağlamaz. Son ikisine dayanmak caiz değildir. O ikisinin iptali mu'allile fayda sağlamaz. Üçüncüsüne dayanmak da caiz değildir ve onun iptali mu'allile fayda sağlar.⁷²

Müellifimiz sâilin üç tür men' hamlesinden bahsetmektedir. Bunlar: (a) Hakîki men' (b) Dilsel mecâzî men' (c) Aklî mecazî men'. Ona göre men' delilin öncülü hakkında hakîki olarak varid olur. Men' delilsiz (mücerred) iddia hakkında dilsel mecâzî olarak varid olur. Men' delilli iddia hakkında ise aklî mecâzî olarak varid olur.⁷³

Mar‘aşî'ye göre nakz delil hakkında hükmün yokluğunu gösteren bir şâhid ile ya da hakîki olarak imkânsız bir şeyi gerektirdiğini gösteren şâhid ile delili geçersiz kılmaktır. Nakz mücerred (delilsiz) iddia hakkında ise şebihî olarak gerçekleşir.⁷⁴ Saçaklızâde'ye göre nakz delil getirerek bir delilin bozuk olduğunu iddia etmektir. Bir delilin bozuk olduğunu gösteren şey şâhid olarak isimlendirilir. Nakzin şâhidi iki durum ile sınırlıdır:

- (1) Hükmün delilden sonra gelmesi (تخلف الحكم). Bunun takrirî: “Senin bu delilin geçersizdir, çünkü o şöyle bir maddeyle ilgilidir. Ancak bu maddeyle ilgili hüküm daha sonra gelmektedir. Böyle olan delillerin hepsi de geçersizdir” şeklindedir.
- (2) Delilin devir, teselsül (zincirleme olarak sonsuza gitme), iki çelişğin bir şeyde bir araya gelmesi ve ikisinin birlikte ortadan kalkması ve bir şeyin kendisinden olumsuzlanması gibi bozuk bir şeyi gerektirmesidir.⁷⁵ Velicân

72 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 56b-57a.

73 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 176b.

74 Velicân Ma'raşî, *İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân*, 176b.

75 Türker, *Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara Saçaklızâde*, 175-176.

Mar‘aşî’ye göre şebîhî nakz ise delilsiz (mücerred) matlubun (neticenin) bir delil ile geçersiz kılınmasıdır.⁷⁶

Mar‘aşî, nakz hamlesinden sonra sâilin mu‘âraza hamlesini incelemeye geçer. Mu‘âraza’nın kelime anlamı ‘karşılıklı delil isteme yoluyla mukabelede bulunmak’tır. Münâzara ilminde ‘hasmın delilinin aksine delil getirmek’, ‘delili kabul etmek ancak onun delâlet ettiği şeyi kabul etmemek’ ya da ‘delili de onun delâlet ettiği şeyi de kabul etmemek’ gibi anlamlara gelir.⁷⁷ Mar‘aşî’ye göre mu‘âraza ise delilli iddia hakkında tahkiki olarak onun hilâfını ispat ederek, mücerret (delilsiz) iddia hakkında onunla aynı olacak bir delili takdîrî olarak farz edecek şekilde ortaya çıkar.⁷⁸

Mar‘aşî sâilin münazaradaki üç hamlesi olan men’, nakz ve mu‘ârazayı ortaya koyduktan sonra mu‘allilin bunlara vereceği cevapları özlü olarak iki cümle ile belirtir. Ona göre mu‘allilin sâilin men’ hamlesine cevabı men’ edileni ispat ederek ya da başka bir delile geçerek olur. Mu‘allilin sâilin nakz ve mu‘âraza hamlelerine cevabı ise yine men’, nakz ve mu‘âraza yoluyla olur.⁷⁹

Mar‘aşî sâilin tasdiklerdeki hamlelerini ve mu‘allilin bunlara cevaplarını ortaya koyduktan sonra sırasıyla sâilin tariflerdeki, taksimdeki ve ibârelerdeki görevlerini ve mu‘allilin bunlara cevaplarını ele alır. Ona göre sâil şu durumlarda tarifleri nakz eder yani geçersiz kılar:

- (a) Efradını câmi olmaması ya da ağıyarını mâni olmaması.
- (b) Ya da açık olmaması.
- (c) Ya da onda imkânsız bir şeyin olması.
- (d) Yine tarif sahibinden ilk olarak sudur eden muhalif bir tarif ile de tarife itiraz edilir.⁸⁰ Mar‘aşî’nin burada sâilin tarifleri nakz edebileceği yerler olarak saydığı durumlar aslında bir tarifin geçerli olması için onda bulunması gereken şartlardır. Saçaklızâde *Takrîru’l-Kavânîn*’de bir tarifin geçerli olması için Velicân Mar‘aşî’nin de yukarıda saydığı üç durumu şu şekilde açıklar:

76 Pehlivan, “Kalîlu’l-Hacm Kesîru’l-Ma’nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Mar‘aşî’nin Zübte-tu’l-Münâzarası”, 131.

77 Pehlivan, “Âdâbu’l-Bahs ve’l-Münâzara”, 276.

78 Velicân Ma’raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 176b.

79 Velicân Ma’raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 176b.

80 Velicân Ma’raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 176b.

- (a) Tarifin tarif edilen ile denk olması gerekir. Yani tarif câmi’ ve mâni’ olmalıdır.
- (b) Tarifin kısır döngü, teselsül (zincirleme olarak sonsuza kadar gitme), iki çelişğin bir şeyde bir araya gelmesi ve ikisinin beraber ortadan kalkması, çelişğin yine çelişğe yüklem yapılması, bir şeyin kendisinden olumsuzlanması ve bir tercih eden olmaksızın tercihin olması gibi imkânsız şeylerden uzak olması gerekir.
- (c) Tarifin tarif edilenden daha açık olması gerekir. Burada tarifin daha açık olması ile kast edilen bizâtihi kavramın daha açık olmasıdır.⁸¹ Şarih Siverekî Mar‘aşî’nin dördüncü durum olarak zikrettiği tarife yapılacak itirazın şöyle olacağını kaydeder: “Bu tarif senin ilk söylediğin şu şeye muhaliftir. Böyle olan her tarif de yanlıştır”. Bu yapılan itiraz tarife muâraza olarak isimlendirilir ancak bu muâraza iddia ve delil hakkında söylenen meşhur muârazadan farklıdır.⁸²

İsmetu’l-Ezbân’ın şârihi el-Âmedî’ye göre tarif ister hakîki olsun ister ismî olsun: (1) Onun efradını câmi veya ağıyarını mâni olmadığı şahid gösterilerek (2) Ya da onda açıklığın olmaması yani tarif edenin tarif edilenden daha açık olmaması şahid gösterilerek (3) Ya da onda devir ve teselsül olduğu bundan dolayı onda imkânsızlık bulunduğu şahid gösterilerek şebîhi ya da tahkîki icmâli nakz ile nakz edilir. Tarifteki nakzin takriri şu şekildedir: “Senin bu tarifin efradını câmi veya ağıyarını mâni değildir ya da tanımlanandan daha kapalıdır ya da o devir ve teselsülü gerektiriyor ve böyle olan her tarif de yanlıştır”.⁸³

Saçaklızâde’ye göre hakîki bir tarif, tarif edilene eşit olmadığı iddia edilerek şu şekilde nakz edilir: “Senin bu tarifin doğru değildir, çünkü o efradını câmi’ ya da ağıyarını mâni’ değildir. Bu şekilde olan her tarif de geçerli değildir.” Tarif devri (kısır döngü) gerektirdiği için ise şu şekilde nakz edilir: “Senin bu tarifin geçersizdir çünkü devri gerektirmektedir. Devir ise muhaldir. Bundan dolayı muhal olan şeyi

81 Türker, *Takrîru’l-Kavânin el-Mütedâvile min İlmi’l-Munâzara Saçaklızâde*, 100.

82 es-Siverekî, *Şerhu İsmeti’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3118, 51b-52a.

83 el-Âmedî, *Mikyâsu’l-Mizân fi Şerhi İsmeti’l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 59b.

gerektiren de muhal olur.”⁸⁴ Mar‘aşî sâilin tariflerdeki bu nakz hamlelerini mu‘allilin men’ yaparak cevaplayabileceğini belirtir.⁸⁵

Mar‘aşî tariflerde sâil ve mu‘allilin vazifelerine değindikten sonra bölmede (taksim) sâil ve mu‘allilin görevlerini ele alır. Ona göre bölme şu durumlarda nakz edilir:

- (1) Onda hasr’ın (sınırlama) olmaması.
- (2) Ya da ağyarını mâni olmaması.
- (3) Ya da bir şeyin yine kendine bölünmesi.
- (4) Ya da kısımlarının hepsinin tek şeyde üzerinde doğru olması.
- (5) Bir şeyin kâsiminin onun kısmı olması ya da bunun aksinin olması. Burada Mar‘aşî’nin saydığı durumlar aslında bölmede olması gereken şartlardır. Bu şartlardan herhangi biri bulunmadığı zaman bölme nakz edilir. Mar‘aşî yukarıdaki durumlarda yapılan nakzin yine men’ ile cevaplanabileceğini belirtir.⁸⁶

Son olarak bölmeden sonra Mar‘aşî, ibârelerde nakzin hangi durumlarda gerçekleşeceğini ele alır. Ona göre ibâre:

- (1) Kendisinde bir uyuşmazlık olması.
- (2) Ya da bir gariplik olması.
- (3) Ya da ölçüye/kıyas (kelimenin vaz olduğu asla) muhalif olması.
- (4) Ya da lafız bakımından veya mana bakımından karmaşık olması.
- (5) Ya da sözün söylendiği münasebete (bağlama) uygun olmaması sebebiyle nakz edilir. Ona göre ibârenin nakz edilmesi durumunda yine buna men’ ile cevap verilebilir.⁸⁷ Karsî’ye göre ibârenin nakzi demek münâzara esnasında kullanılan ibarelerin Arapça dil bilgisi kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle geçersiz kılınmasıdır.⁸⁸

84 Türker, *Takrîru’l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi’l-Munâzara Saçaklızâde*, 102-103.

85 Velicân Ma’raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 176b.

86 Velicân Ma’raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 176b-177a.

87 Velicân Ma’raşî, *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân*, 177a.

88 Abdullah Öztöp, *Dâvud el-Karsî’nin “Şerhu’l-Velediyyeti’l-Cedîde” Adlı Eserinin Tablil, Tabkik ve*

Velicân Mar'aşî bu özlü eserinde münâzara konularını sırasıyla: (1) Tasdikler (2) Tarifler (3)Taksim (bölme) (4) İbâreler olarak belirlemiştir. Onun *İsmetu'l-Ezbân*'daki Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara ile ilgili bölümünü onun *Zubdetu'l Münâzara*'sıyla içerik bakımından karşılaştırdığımızda *İsmetu'l-Ezbân*'ın daha özlü ve yoğunlaştırılmış şekilde yazıldığı söyleyebiliriz. Tasnifi ve ele alınan konular bakımından ikisi de benzerdir. *Zubdetu'l Münâzara*'da da münâzara konuları önce tasdiklerde sonra tariflerde mu'allil ve sâilin birbirlerine karşı hamleleri şeklinde ele alınır. Farklı olarak *İsmetu'l-Ezbân*'da sâilin taksimdeki ve ibârelerdeki görevleri ve bunlara mu'allilin cevapları çok özlü olarak ele alınırken *Zubdetu'l Münâzara*'da taksim ve ibârelerdeki münâzara bölümü yer almaz.⁸⁹ Velicân Mar'aşî'nin *Andelîbu'l-Münâzara* isimli eserinin ise sûret bakımından tasnifi şu şekildedir:

- (1) İlk önce sâilin delil talep ederken ki hamleleri olan men', dilsel mecâzi men' ve aklî mecâzi men' hamleleri.
- (2) Sâilin delil getirerek mu'allilin söylediklerini iptal etmeye çalıştığı nakz, muâraza, şebîhi nakz, takdiri muâraza gibi hamleleri.
- (3) Mu'allilin sâilin men sırasındaki hamlelerini def etmesi. Bu ya kendi söylediğini ispat ederek ya onun eşit senedini geçersiz kılarak ya da başka delile geçerek olur.
- (4) Mu'allilin sâilin iptal etme, geçersiz kılma hamlelerine karşı men', nakz, muâraza ve başka delile geçme hamleleri şeklindeki cevapları.⁹⁰

Münâzara ilmini sistemleştiren Semerkandî *Kıstâsu'l-Efkâr*'da münâzara'nın (1) tarifler (2) mesail yani tasdikler üzerinde gerçekleştiğini belirtir.⁹¹ Saçaklızâde de *Takrîru'l-Kavânîn*'de münâzara konularını tarifler, taksim ve tasdikler sıralamasıyla ele alır.⁹² Hüseyin Şah el-Adanavî münâzara konuların ele alınışında farklı bir tutum takınarak önce tasdikleri sonra tarifler, taksimler ve kayıt altına alma ve

Tercümesi, (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 14.

89 Pehlivan, "Kalîlu'l-Hacm Kesîru'l-Ma'nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Mar'aşî'nin *Zübdetu'l-Münâzarası*", 129-133.

90 Velicân Maraşî, *Andelîbu'l-Münâzara*, (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu, BY00004519/5), 62b.

91 Şemseddin es-Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr: Düşüncenin Kıstası*, Eşleştirmeli metin-çev. Necmettin Pehlivan, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 503.

92 Türker, *Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara Saçaklızâde*, 83-197.

özgü kılma hakkındaki bahsi inceler. Ayrıca Pehlivan'a göre Hüseyin Şah münâzara konularına taksimi ilk ekleyen kişi olarak konuları genişletmiştir.⁹³ Taşkoprüzâde (ö.1561) ve Kefevî de *Risâle fi'l-Âdâb* isimli eserlerinde önce tasdikler sonra tarifler hakkındaki münâzarayı incelemiştir.⁹⁴ Müellifimiz Velîcân Mar'aşî de münâzara konularını tasdikler, tarifler, taksim ve ibâreler sıralamasıyla ele alarak ikinci grubun içinde yer almıştır.

Hacı Azizzâde Ebu'n-Nazif el-Âmedî *İsmetu'l-Ezbân*'ın şerhinde eseri bitirirken Münâzarada dokuz âdabın olduğunu söylemektedir. Bunlar şunlardır:

- (1) Birincisi, îcâzdan (sözü çok kısa tutmaktan) sakınmak.
- (2) İkincisi, sözü usandıracak derecede uzatmaktan sakınmak.
- (3) Üçüncüsü, garîp tuhaf lafızları kullanmaktan kaçınmak.
- (4) Dördüncüsü, mücmel kapalı lafızları kullanmaktan kaçınmak.
- (5) Beşincisi, hasmın muradını anlamadan onun sözüne müdâhil olmaktan kaçınmak.
- (6) Altıncısı, Tartışmaya (mübâhese) henüz girmişken nakzden sakınmak.
- (7) Yedincisi, müzakere, tartışma esnasında gülmekten ve sesini yükseltmekten kaçınmak.
- (8) Sekizincisi, heybeti/asâleti ve azâmeti olan kimselerle tartışmaktan/müzakere etmekten sakınmak.
- (9) Dokuzuncusu, hasmı küçük görmekten kaçınmak.⁹⁵

Sonuç

Velîcân Mar'aşî *İsmetu'l-Ezbân* isimli bu eserinde mantık konularının hemen tamamını ve Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara ilmiyle birlikte çok özlü bir şekilde ele almıştır. Mantıktaki konuları ele alırken özlü ifadeler ile o konunun bir açıklamasını yapmış ancak o konu ile ilgili örneklere hiç yer vermemiştir. Bu da eserin mantık bilenlere veya bu konuda belli bir seviyesi olanlara bu konuları özlü

93 Pehlivan, *Âdâbü'l-Babs ve'l-Münâzara Geleneğinde "İkinci Yeni"*: Hüseyin Şah el Âdanavî'nin Hüseyiniyyesi ve Tabkiki, 329 ve 336.

94 Necmettin Pehlivan, Muhammed Kefevî ve Risâle fi'l-Âdâb'ı, *Felsefe Dünyası*, 2/56 (2012), 325.

95 el-Âmedî, *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*, (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 98/3), 60b.

ifadelerle aktarmak amacıyla yazıldığı izlenimini vermektedir. Mantık konularından sonra Âdâbu’l-Bahs ile ilgili konuların ele alınması alışlagelen bir durum olmasa da onun bu konuda Semerkandî’yi izlediğini söyleyebiliriz. Semerkandî de *Kıstâsu’l-Efkâr fi Tabkîki’l-Esrâr* isimli eserinde kıyas, tümevarım, analogiden sonra beş sanatı ve Âdâbu’l-Bahs ile ilgili konuları ele alır. Aynı sıralamayı Velicân Mar‘aşî’nin *İsmetu’l-Ezbân*’ında da görüyoruz. O da *İsmetu’l-Ezbân*’da kıyas türlerinden sonra tümevarım analogi, beş sanat ve Âdâbu’l-Bahs ile ilgili konuları ele alır.

Osmanlı bilim havzasında mantık ve münâzara konuları derinlikli olarak incelenmekteydi. Mar‘aşî’nin mantık ve âdab konularını çok özlü bir şekilde inceleyen bu eserini bu konuda telif edilmiş olan daha hacimli eserleri ve şerhleri göz önüne alarak incelemek gerekir. Mar‘aşî’nin *İsmetu’l-Ezbân*’ını bu konularda belli bir yetkinliği ve uzmanlığı olanlar için yazdığını düşünüyoruz. Bundan dolayı kolay anlaşılır bir metin olduğunu söylemek mümkün değildir. İhtimal ki müellif bunu kendi özel ders halkasında bulunanlara bir yol haritası olmak üzere kaleme almıştır.

Velicân Mar‘aşî *İsmetu’l-Ezbân*’da kıyas, tümevarım, analogi ve beş sanattan sonra önermelerin hükümleri başlığı altında incelenen düz döndürme, ters döndürme ve çelişki konusunu ele alır. Onun akıl yürütme türleri ve beş sanattan sonra önermelere ait hükümleri incelemesiyle konuları ele almada suret bakımından farklı bir tasnifi benimsediği söylenebilir. Çünkü klasik gelenekte genelde mantık konuları kavramlar beş tümel, tanım önermeler, kıyas ve beş sanat şeklindeki sıralama izlenerek ele alınır. Mesela Kâtibî *Şemsiyye*’de, Ebherî *Îsâgûcî*’de, Hunecî *Keşfu’l-Esrâr*’da konuları ele alırken bu sıralamayı takip eder.

Maraşî’nin bu risâlede mantık konuları içerisinde özellikle kıyası ön plana çıkardığını ve diğer konulara göre kıyasa daha fazla yer verdiğini söyleyebiliriz. Kıyas içerisinde de klasik gelenekte üzerinde en çok durulan bitişmeli (iktirânî) kıyaslar üzerinde nisbeten daha fazla durduğunu söyleyebiliriz. Bitişmeli kıyasların dört şeklini ve bu şekillerin sonuç vermesinin şartlarını özlü ifadeler ile ele almıştır. Onun mantık konuları içerisinde özellikle kıyasın üzerinde durması kıyasın münâzara ilminde işlevine ve önemine işaret olarak yorumlanabilir. Kıyasın kurallarını, şekillerini ve türlerini bilmeden sâil ve mu’allilin bir birlerinin hamlelerine cevap vermeleri ve münâzarada savabı ortaya çıkarmaları güçtür. Kıyasın bu işlevinden dolayı Saçaklızâde de *Takrîru’l-Kavânîn*’i bitirirken bitişmeli kıyas, seçmeli kıyas ve bunların bazı türlerine değinir. Yine münâzara sırasında bilinmesi mu’allile fayda sağlayacak bazı durumları ele alır.

2.6. Tahkikte Kullanılan Nüshaların Resimleri

Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, Nr. 26 Hk 465/13, vr. 173^b-174^a (ilk sayfa).

Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, Nr. 26 Hk 465/13, vr. 176^b-177^a
(son sayfa).

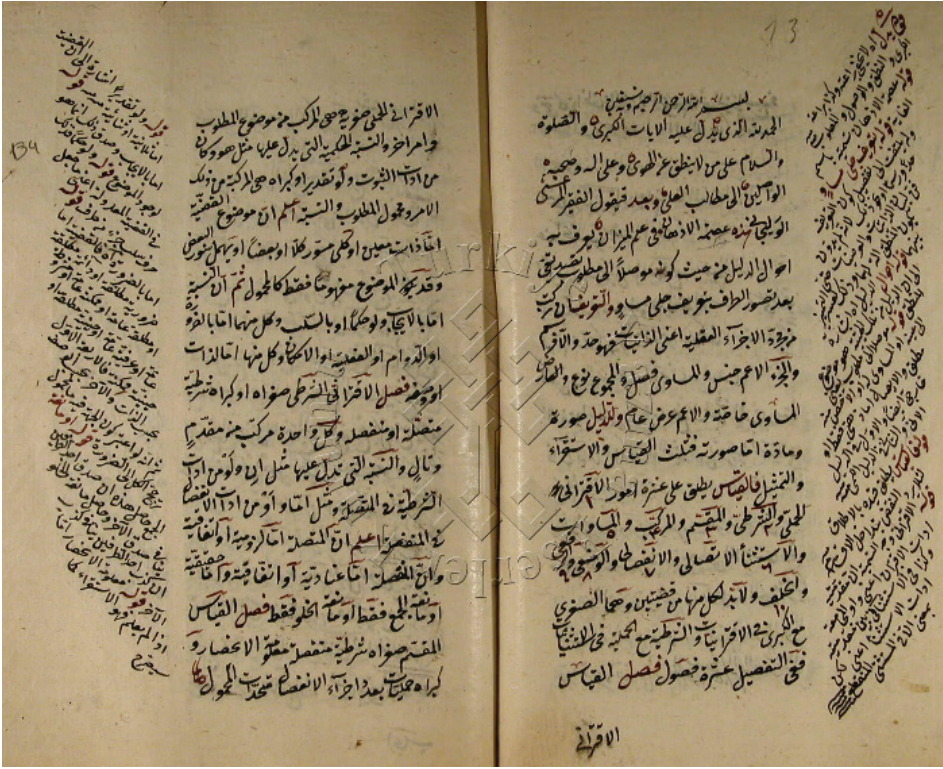
Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, Nr. BY00003232/7, vr.51^b-52^a (ilk sayfa).

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, Nr. BY00003232/7, vr.

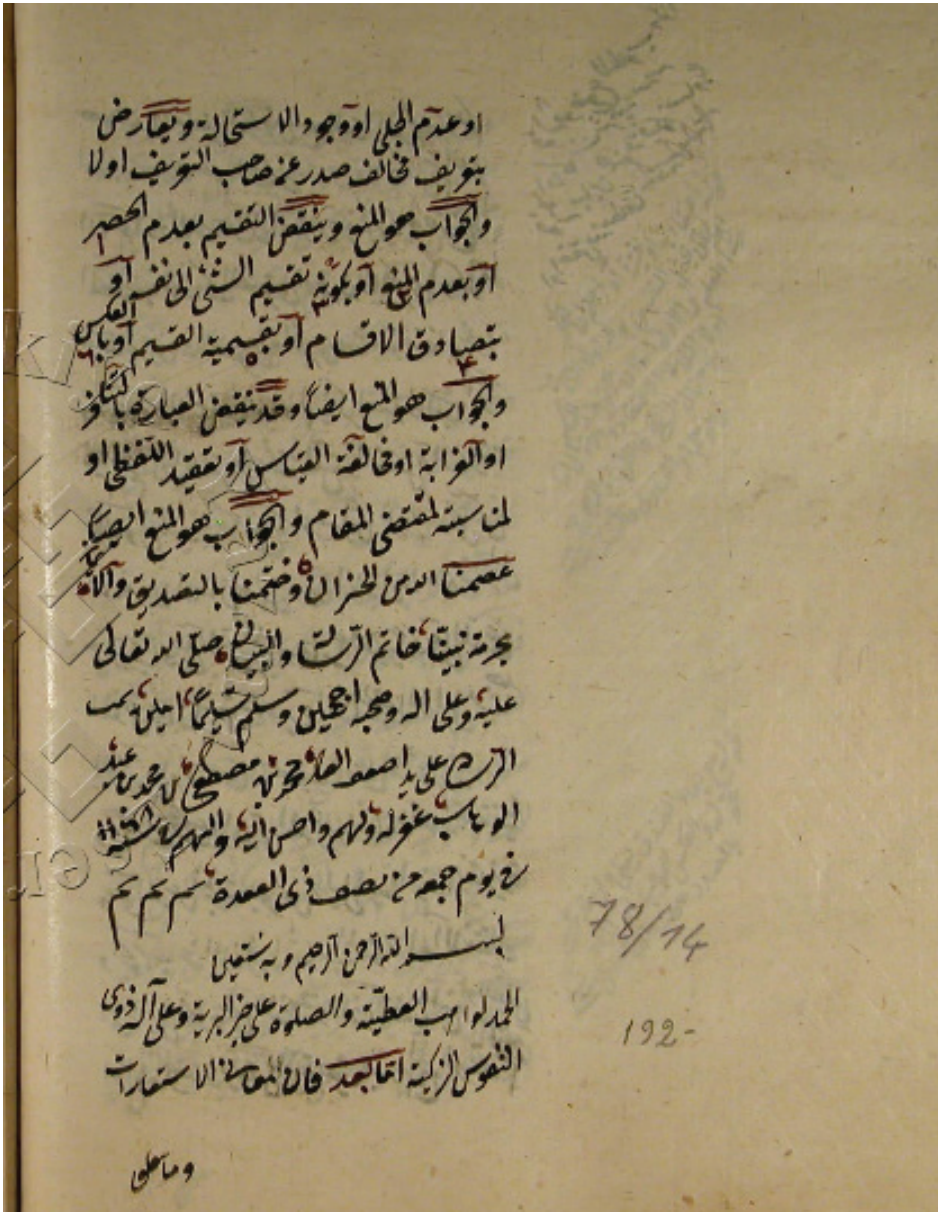
53^b-54^a (son sayfa).

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, Nr. BY0004817/14, vr.

193^b-194^a (ilk sayfa).

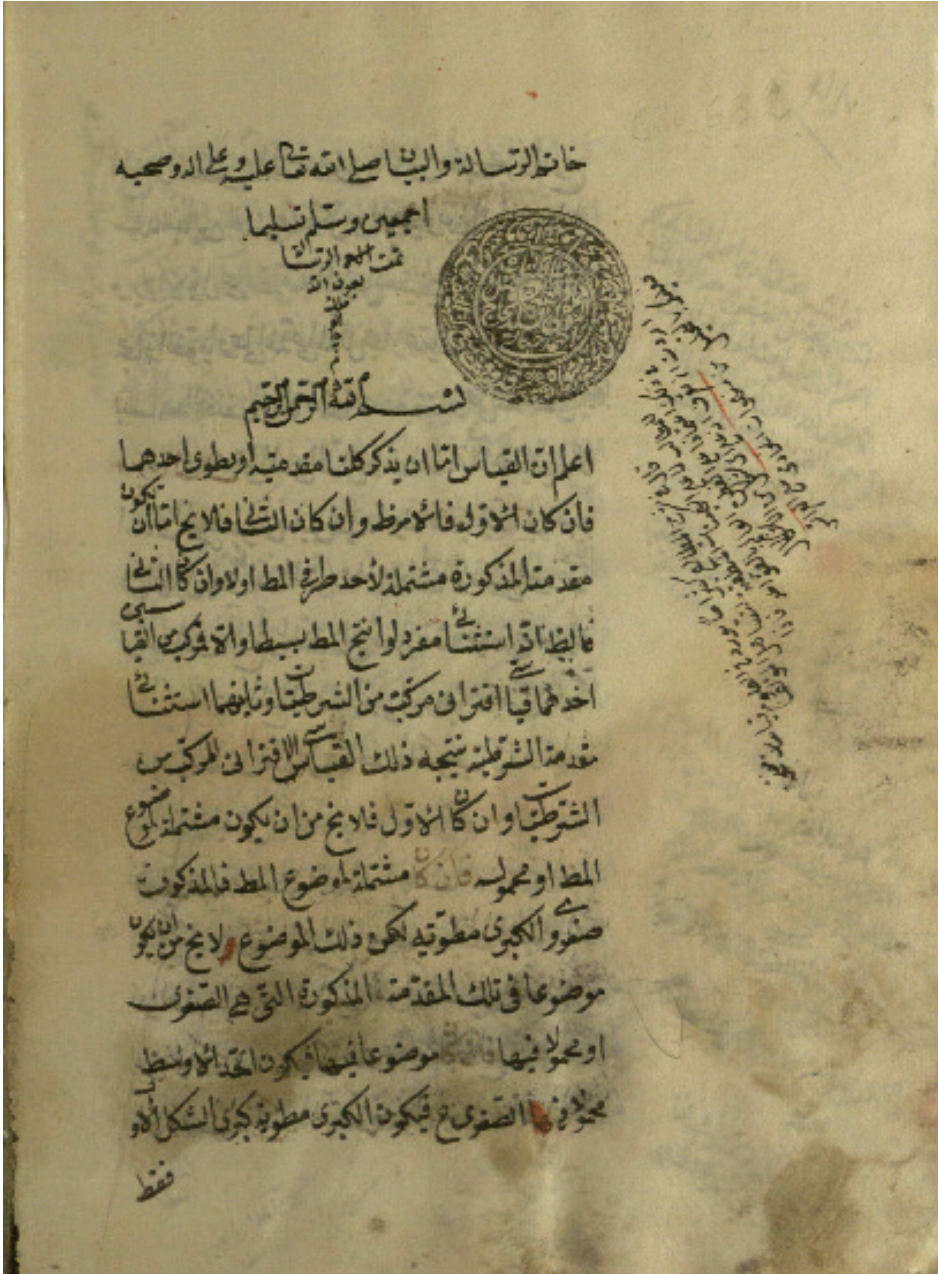

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, Nr. BY0004817/14, vr.
196b. (son sayfa).

Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, Nr. 06 Hk 2889/2, vr. 11^b-12^a (ilk sayfa).

Kaynakça

- Aristoteles. *Mantık-ı Aristo Anulutika'l-Ülâ*. thk. Abdurrahman Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, 1. Cilt, 1980.
- Akkanat, Hasan. *Kadı Sirâceddîn El-Urmevî Ve Metâliu'l-Envâr*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Nefise, Mahmud. “*Resâilu Muhammed el-Velicâni el-Mar'aşî fi'l-Mantık ve Âdâbi'l-Bahs*”. *Maraş Asıllı Olup da İzmir'de Yaşamış Ölmüş Âlimler*. ed. Yaşar Alparslan. Kahramanmaraş: Özgü Yayıncılık, 2021.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. 1 Cilt. Hazırlayan: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, tarihsiz.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin Âsârü'l-Musannifin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955.
- Çiftçi, Cemil. *Maraşlı Şairler Yazarlar Âlimler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Durusoy, Ali. “Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme”. *İslâmî İlimler Dergisi* 5/2, (2010), 9-20.
- es-Siverekî, Mustafa b. Veliyyüddin b. Bayram. *Şerhu İsmeti'l-Ezban fi İlmi'l-Mizân*. Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3118. 1-58.
- es-Siverekî, Mustafa b. Veliyyüddin b. Bayram. *Şerhu İsmeti'l-Ezban fi İlmi'l-Mizân*. Diyarbakır: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 679/3, 24b 38b.
- el-Hûnecî, Ebu Abdillâh Efdalü'd-Dîn Muhammed b. Nâmâver b. Abdulmelik. *Keşfu'l-Esrâr an Gavâmidî'l-Efkâr. Edited Critical*. Khalid el-Rouayheb. Tahran: Iranian Institute of Philosophy of Berlin, 1389/1969.
- Esirüddîn el-Ebherî. *İsâgûci Mantığa Giriş*. Çev. İnceleme: Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Fahredden er-Râzî. *Kitâbu'l-Mülâhhas fi'l-Mantık ve'l-Hikme*. thk. Ehad Feramerzi Karemeli. Tahran: Danişgah İmam Sadık, 1. Baskı, 1381/1961.
- Hacı Azizzâde Ebu'n-Nazîf el-Âmedî. *Mikyâsu'l-Mizân fi Şerhi İsmeti'l-Ezbân*. Diyarbakır: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 98/3, vr. 26b-61a.
- İbn Sînâ. *el-İşârât ve't-Tenbihât*. thk. Süleyman Dünya. Kahire, Dâru'l-Meârif, 3. Baskı, 1983.
- İbn Sînâ. *Kitâbu's-Şifâ: el-Kıyâs*. thk. Saîd Zâvid. Kahire: el-Heyetu'l-Âmmetu li Şûni'l-Metâbi'l-Emiriyeti, 1964.
- Kâtibî, Ali b. Ömer. “*Şemsiyye Risâlesi*” thk. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Baskı, 2021.
- Mar'aşî, Velicân. *İsmetu'l-Ezbân fi ilmi'l-Mizân*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Koleksiyonu: 3232/7. 51b-54a.

Şahin, “Velicân Mar’aşî’nin *İsmetu’l-Ezbân fi İlmi’l-Mizân* İsimli Eseri:
Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme”

- Mar’aşî, Velicân. *Şerbu Andelib Mine’l-Âdâb*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü kütüphanesi, Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu: BY00003232/6, 47b-51a.
- Ma’raşî, Velicân. *Andelibu’l-Münâzara*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler Koleksiyonu, BY00004519/5. 62b.
- Öztop, Abdullah. *Dâvud el-Karsî’nin “Şerbu’l-Velediyyeti’l-Cedîde” Adlı Eserinin Tablil, Tabkik Ve Tercümesi*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özcan, Tahsin. “Saçaklızâde Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Pehlivan, Necmettin. *Şemsu’d-Dîn Muhammed b. Eşref Es-Semerkindi’nin Kıstasu’l-Efkâr fi Tabkiki’l-Esrâr Adlı Eserinin Tabkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Pehlivan, Necmettin. “Âdâbu’l-Bahs ve’l-Münâzara”. *Mantık El Kitabı*. ed. İsmail Köz, Ali Çetin. 263-303. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Pehlivan, Necmettin. “*Kalîlu’l-Hacm Kesîru’l-Ma’nâ: Osmanlı Medreselerinde Velicân Mar’aşî’nin Zübretu’l-Münâzarası*”. 18. Yüzyıl Sahn-ı Semandan Dârülfünûn’a Osmanlıda İlim ve Fikir Dünyası: Alimler, Müesseseler ve Fikri Eserler Uluslararası Sempozyumu, ed. Ahmet Hamdi Furat vd. 2/97-133. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım 2018.
- Pehlivan, Necmettin. “Saçaklızâde’de Mu’allil”. *Felsefe Dünyası* 1/57 (2013), 185-198.
- Pehlivan, Necmettin. “Ahmed Şevki Efendi’nin Risâle fi Âdâbi’l-Münâzara İsimli Eseri ve Âdâbu’l-Bahs ve’l-Münâzara Geleneğindeki Yeri”. *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 30 (2015), 41-58.
- Pehlivan, Necmettin. *Âdâbü’l-Bahs ve’l-Münâzara Geleneğinde “İkinci Yeni”: Hüseyin Şab el Âdanavî’nin Hüseyiniyyesi ve Tabkiki*. Osmanlıda İlm-i Mantık ve Münâzara, ed. Mehmet Özturan vd. İstanbul: İsar Yayınları, 2022.
- Pehlivan, Necmettin. Muhammed Kefevî ve Risâle fi’l-Âdâb’ı, *Felsefe Dünyası*, 2/56 (2012), 322-333.
- Sâvî, Umar b. Sehlân. *El-Basâiru’n-Nâsiriyye fi ilmi’l-Mantık*. thk. Refik el-Acem. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1993.
- Semerkindî, *Şerbu’l-Fusûl*, Thk. Necmettin Pehlivan, Hadi Ensar Ceylan, (Ankara, 2020 Yayınlanmamış Çalışma).
- Şemseddin es-Semerkindî. *Kıstâsu’l-Efkâr: Düşüncenin Kıstası*. Eşleştirmeli metin-çev. Necmettin Pehlivan. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Şahin, Ali Rıza. *Zeynuddin el-Keşî’nin, Hadâiku’l-Hakâik Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasavvurat Kısımının, Tabkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Şahin, Ali Rıza. “*Zeynuddin el-Keşî’nin, Hadâiku’l-Hakâik Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasdikler Kısımının, Tabkiki, Tercümesi ve Önergeler Kısımının Değerlendirmesi*”. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Şahin, Ali Rıza. *Zeynuddin el-Keşî'de Önergeler*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2023.

Türker, Yusuf. *Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara Saçaklızâde*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2017.

B. Tahkikli Metin Neşri

[تحقيق عصمة الأذهان في الميزان لمحمد المرعشي الوليجاني] [عصمة الأذهان]

[١٧٣ظ]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله^{٩٦} الذي يدل عليه الآيات الكبرى، والصلوة والسلام على من لا ينطق عن
الهُوى،^{٩٧} وعلى آله وصحبه^{٩٨} الواصلين إلى المطالب العلي.

وبعد؛ فيقول الفقير المرعشي الوليجاني: هذه "عصمة الأذهان في علم الميزان".
يعرف به أحوال الدليل، من حيث كونه موصلاً إلى مطلوب تصديقي بعد تصوّر الطّرف
بتعريف جليّ مساو.

والتعريف إن تركّب من مجرّد الأجزاء العقلية - أعني: الذاتيات - فهو "حد"، وإلا
"فرسم". والجزء الأعم "جنس"، والمساوي "فصل"، والمجموع "نوع"، والعارض
المساوي "خاصّة"، والأعم "عرض عام".

وللدليل صورة ومادة، أما صورته: فثلث: (١) القياس (٢) والاستقراء (٣) والتمثيل.

٩٦ د + رب العالمين.

٩٧ إشارة إلى سورة النجم، أنظر إلى سورة نجم، ٥٣/٣.

٩٨ ك: وأصحابه.

فالقياص^{٩٩} يطلق على عشرة أمور: (١) الاقتراني / الحملي، (٢) والشرطي، (٣) [١٧٤ و] والمقسّم، (٧) والمركب، (٥) والمساوات، (٦) والاستثنائي^{١٠٠} الاتصالي، (٧) والانفصالي، (٨) والوضعي، (٩) والرفعي،^{١٠١} (١٠) والخلف.

ولابد لكل منها من قضيتين، وهما: الصغرى مع الكبرى في الاقترانيات، والشرطية مع الحمليّة في الاستثنائيات. ففي التفصيل^{١٠٢} عشرة فصول:

[الفصل الأول: في] القياس الاقتراني الحملي

صغراه^{١٠٣}: هي المركبة^{١٠٤} من موضوع المطلوب وأمر آخر^{١٠٥}، والنسبة الحكمية التي يدلّ عليها، مثل: "هو" و"كان" من أدوات^{١٠٦} الثبوت ولو تقديرا. وكبراه هي المركبة من ذلك الأمر ومحمول المطلوب^{١٠٧} والنسبة.

٩٩ س، ك: والقياس. | القياس: وهو قول مؤلف من قضايا، يلزم منه لذاته قول آخر. فإن كان النتيجة مذكورة فيه بجوهرة وصورته، يسمى "استثنائيا" وإلا "اقترانيا" كما ذكرنا. وموضوع المطلوب منه يسمى: "حدا أصغر" ومحموله "حدا أكبر" والمكرر بينهما "حدا أوسط"، وما فيه الأصغر يسمى: "الصغرى" وما فيه الأكبر يسمى: "الكبرى"، واقتران الصغرى بالكبرى في إيجابها وسلبها وکلیتهما وجزئتهما يسمى: "قرينة" والهيئة "شكلا"، حاجي عزيز زاده أبو الظيف علي الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، (ديار بكر: المكتبة العامة في محافظة ديار بكر، ٣٧/٩٨، ٣) و.

١٠٠ م: والاستثناء.

١٠١ س، ك: الرفاعي. | الأولى أن يقول والاستثنائي الاتصالي الواضع والرفاعي والانفصالي الواضع والرفاعي؛ لأن الكلام في بادئ الرأي يستلزم؛ لأن يكون قسم الشيء قسيما له، لأن الواضع والرفاعي قسمان من كل من الاستثنائين، لكن بعد تعمق النظر فيه يمكن إرجاع كلامه إلى ما قلنا بحمل الواو في قوله، والواضع على معنى [مع]ين وجعله من باب التنازع. الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٣٥ب-٣٦أ. | الوضعي والرفعي: صفة لكل واحدة من الاستثنائين، فحصل أربعة أقسام منها للاستثنائي فما وقع في النسخ "الوضعي" والواو أظنه سهو من قلم الناسخ للزوم كون قسمي الشيء قسيمين له، مصطفی بن ولي الدين بيرام السوركي، شرح عصمة الأزهان في علم الميزان، (ديار بكر: المكتبة العامة في محافظة ديار بكر، ٣/٦٧٩، ٢٦) ظ.

١٠٢ ففي التفصيل: أي: في تفصيل كل واحد من مادة القياس وصورته والاستقرائي والتمثيل والعشرة المجملة ناسب أن يوضع عشرة، السوركي، شرح عصمة الأزهان في علم الميزان، (أنقرة: مكتبة محافظة أنقرة العامة عدنان أوتوكين، ٠٦ هـ ٣١١٨)، ١٢ و.

١٠٣ س: الفصل ١، بخط الأحمر. كل أسماء الفصول مكتوب بالأرقام ليس بالكتابة في س.

١٠٤ م: صغريه.

١٠٥ د، م: المركب.

١٠٦ وأمر آخر: وهو الحد الأوسط، السوركي، شرح عصمة الأزهان في علم الميزان، (٠٦ هـ ٣١١٨)، ١٤ و.

١٠٧ ك، س: أداة.

١٠٨ ك: المط. | يكتب المؤلف عبارة "المطلوب" كذلك: المط. بعد ذلك لن نشر إلى ذلك.

[الفصل الثاني: في القضايا الحملية]

اعلم أن موضوع القضية:

- إما ذات معين^{١٠٩}،
- أو كليّ مسور^{١١٠} كلاً أو بعضاً،
- وقد^{١١١} يهمل سور البعض^{١١٢}،
- وقد يكون الموضوع مفهوماً فقط^{١١٣} كالمحمول.

ثم أن النسبة:

- إما بالإيجاب ولو حكماً^{١١٤}.
- أو بالسلب.

وكل منهما إما بالضرورة أو الدوام أو الفعلية أو الإمكان. وكل منها إما لذات الموضوع أو

وصفه^{١١٥}.

١٠٩ إما ذات معين: ذكره باعتبار أن موصوفه عبارة عن الموضوع، وهي القضية التي تسمى شخصية ومخصوصة، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٣٧ظ.

١١٠ ك: مسورة.

١١١ م - وقد. | م: أو.

١١٢ وقد يهمل سور البعض: وهي القضية التي تسمى في اصطلاح هذا الفن "مهمله"، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٣٨و.

١١٣ وقد يكون الموضوع مفهوماً فقط: من غير إشارة إلى مادة من المواد، كـ "الحيوان". فإذا قلنا "الحيوان جنس" لا نحتاج في تعقله إلى أنه إنسان أو غيره، ويسمى هذا: "كلياً منطقياً". اعلم أن الكلي على ثلاثة أقسام، لأننا إذا قلنا: "الحيوان" مثلاً بأنه كلي، فهناك أمور ثلاثة: الحيوان من حيث هو، والمفهوم الكلي من غير إشارة إلى مادة من المواد كما ذكره المصنف. والحيوان الكلي: وهو المجموع المركب منهما، ويسمى الأول: "كلياً طبيعياً"، والثاني: "كلياً منطقياً"، والثالث: "كلياً عقلياً". الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٣٨و.

١١٤ ثم أن النسبة إما بالإيجاب: وهو إيقاع النسبة، فالموجبة تقتضي وجود الموضوع محققاً، وهي: "الخارجية" أو مقدراً وهي: "الحقيقية" أو ذهنياً وهي: "الذهنية". ولو كان ذلك الإيجاب "حكماً" أشار به إلى موجبة المعدولة؛ فإنها في حكم الموجبة ولو كانت سالبة ظاهراً، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٣٨و.

١١٥ يحصل من ضرب الجهات الأربع، وهي: الضرورة والدوام والفعلية والإمكان إلى إثنتين، أعني: ذات الموضوع، ووصفه ثمان قضايا: وهي الضرورة المطلقة، والدائمة المطلقة، والمطلقة العامة، والممكنة العامة، والمشروطة العامة، والعرفية العامة، والحينية المطلقة، والحينية الممكنة. فالأربع الأول بحسب الذات، والأربع الآخر بحسب الوصف، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٣٩و.

[ال]فصل [الثالث: في] القياس الاقتراني الشرطي

صغراه أو كبراه شرطية متصلة أو منفصلة، وكل واحدة / مركبة^{١١٦} من «مقدم» و«تال» [١٧٤ظ] والنسبة التي تدلّ عليها مثل: «إن» و«لو» من أدوات^{١١٧} الشرط في المتصلة، ومثل: «إما» و«أو» من أدوات^{١١٨} الإنفصال في المنفصلة.

[الفصل الرابع: في] القضايا الشرطية

اعلم^{١١٩} أن المتصلة:

(١) إما "لزومية،

(٢) أو "اتفاقية".

وأن المنفصلة: (١) إما "عنادية" (٢) أو "اتفاقية".

وإما:

(١) "حقيقية"،

(٢) أو "مانعة الجمع فقط"،

(٣) أو "مانعة الخلو فقط".

[ال]فصل [الخامس: في] القياس المقسم

صغراه شرطية منفصلة معلومة الانحصار، وكبراه حمليات بعدد أجزاء الانفصال متحدات المحمول.

١١٦ م : مركب.

١١٧ س : أداة.

١١٨ س : من أداة.

١١٩ د ... اعلم.

[الد] فصل [السادس: في] القياس المركب

هو ما اشتمل على دليل مقدمة فصاراً^{١٢٠} كدليل واحد تعددت كبراه، ويسمى: "مفصول النتائج". وقد يصرح^{١٢١} نتيجة ذلك الدليل بين المقدمات، ويسمى: "موصول النتائج".

[الد] فصل [السابع: في] القياس المساوات

هو ما يتركب^{١٢٢} من حمليتين، يكون موضوع كبراه متعلق محمول صغراه، ولا ينتج إلا عند صدق المقدمة الأجنبية.

[الد] فصل [الثامن: في] القياس الاستثنائي المتصل^{١٢٣}

ينتج فيه وضع المقدم وضع التالي، وينتج رفع التالي رفع المقدم./

[١٧٥ و]

[الفصل التاسع: في القياس الاستثنائي الانفصالي]

وفي المنفصلة ينتج وضع كل رفع الآخر في «مانعة الجمع»، وينتج رفع كل وضع الآخر في «مانعة الخلو».

[الد] فصل [العاشر: في] القياس الخلف

هو^{١٢٤} الاستثنائي الاتصالي الرفعي.^{١٢٥}

١٢٠ م: فصار.

١٢١ د: تصرع.

١٢٢ ك: تركب.

١٢٣ ك: في المتصل.

١٢٤ القياس الخلف وهو: إثبات المطلوب بإبطال نقيضه، سمي بـ"الخلف"، أي: الباطل؛ لأنه ينتج الباطل على تقدير

عدم حقيقة المطلوب، وهو مركب من قياسين، أحدهما: اقتراني مركب من متصلة وحملية، والآخر استثنائي

اتصالي رافع، وإليه أشار بقوله: "هو"، أي: القياس الخلف الاستثنائي الاتصالي الرفعي، الأمدي، مقياس الميزان

في شرح عصمة الأزهان، (المكتبة العامة في محافظة دياربكر، ٣/٩٨)، ٤٤ ظ.

١٢٥ س، ك: الرفع. م: الرفع.

[الفصل الحادي عشر: الأشكال الأربعة وشروط إنتاجها في القياس الاقتراني]

اعلم أن للاقتراني^{١٢٦} أربعة أشكال؛ لأن الحد الأوسط:

(١) إما محمول الصغرى وموضوع الكبرى؛

(٢) أو محمولهما،

(٣) أو موضوعهما،

(٤) أو عكس الأول.

ويشترط في الأول: إيجاب الصغرى وفعاليتها^{١٢٧} مع كلية الكبرى، وينتج كلا من المطالب.

وفي الثاني: إختلافهما كيفاً مع كلية الكبرى، فلا^{١٢٨} ينتج إلا سالبة.

وفي الثالث: إيجاب الصغرى مع كلية إحدى^{١٢٩} المقدمتين، ولا ينتج إلا جزئية.

وفي الرابع: إما إيجابهما مع كلية الصغرى أو^{١٣٠} إختلافهما كيفاً مع كلية أحدهما ولا ينتج

إلا^{١٣١} الأخص.

[الفصل الثاني عشر: في شروط إنتاج قياس الاستثنائي]

ويشترط في الاستثنائي إيجاب الشرطية ولزومها^{١٣٢} أو عنادها^{١٣٣} وكلية إحدى^{١٣٤} المقدمتين

أو إتحداد زمانهما.

١٢٦ ك - اعلم. | ك + فصل.

١٢٧ وفعاليتها: والمراد بها: كون المحمول ثابتاً للموضوع بالفعل، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٤٥ ط.

١٢٨ ك : ولا.

١٢٩ س : أحد.

١٣٠ م : و.

١٣١ د - إلا، صح في هامش.

١٣٢ م : ولزومهما.

١٣٣ ك : ولزومهما أو عنادهما.

١٣٤ د : أحد.

[ال] فصل [الثالث عشر: في] الاستقراء

هو^{١٣٥} دليل يكون صغراه شرطية^{١٣٦} منفصلة بلا قطع الانحصار، وكبراه مثل كبرى^{١٣٧} القياس المقسم.

[ال] فصل [الرابع عشر: في] التمثيل

هو^{١٣٨} دليل تركيب من حمليتين، يكون الحد الأوسط / كون الأصغر مشابهاً لأمر.

[١٧٥ظ]

[ال] فصل [الخامس عشر: في] صناعة الخمس

اعلم أن^{١٣٩} مادة الدليل على خمسة أنواع:

[الفصل السادس عشر: في] البرهان

الأول: هو البرهانية، وهي^{١٤٠} قضية يقينية: ^{١٤١}

(١) إما أولية: تحصل بمجرد تصور الطرفين. ^{١٤٢}

١٣٥ ك، م: وهو. | وهو عبارة عن إثبات الحكم الكلي لثبوته في أكثر الجزئيات، وهو إن كان حاصراً لجميع الجزئيات فاستقراء تام، وهو القياس المقسم كما مر، وهو يفيد اليقين؛ لأنه قياسي. وإن لم يكن حاصراً لجميع الجزئيات فاستقراء غير تام كما إذا استقرت أفراد الإنسان والفرس والحمار والطيور ووجدنا تحرك فك الأسفل عند المضغ حكمنا بأن "كل حيوان متحرك فكه الأسفل عند المضغ" وهو لا يفيد اليقين، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٤٨ب-٤٩و.

١٣٦ ك: شرطية شرطية.

١٣٧ س: كبر.

١٣٨ التمثيل: وهو إثبات حكم في جزئي لثبوته في جزئي آخر لمعنى مشترك بينهما. والفقهاء يسمونه: قياساً، والصورة التي هي محل الوفاق "أصلاً"، والتي هي محل الخلاف "فرعاً"، والحد المشترك "علة"، وهو أيضاً لا يفيد اليقين، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٤٩و.

١٣٩ د، س، م - اعلم أن.

١٤٠ ك: وهو.

١٤١ قضية يقينية: واليقين هو اعتقاد الشيء بأنه كذا مع اعتقاده بأنه لا يمكن أن يكون إلا كذا اعتقاداً مطابقاً لنفس الأمر غير ممكن الزوال، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٤٩ظ.

١٤٢ س، ك، م: الطرف.

- (٢) أو فطرية: تحصل بواسطة^{١٤٣} بين اللزوم لتصور الطرف.^{١٤٤}
- (٣) أو مشاهدة: تحصل بالحس.
- (٤) أو تجريبية: تحصل بتكرار المشاهدة.
- (٥) أو متواترة: تحصل بالسماع من جمّ غفير يفيد القطع.
- (٦) أو حدسية: تحصل بالمبادي^{١٤٥} المرتبة السانحة بسهولة. والثلاثة الأخيرة ليست حجة على الغير.

[الفصل السابع عشر: في الجدل]

والثاني: هو الجدلية، أي: القضية المشهورة أو المسلمة، وهي^{١٤٦} للإلزام.

[الفصل الثامن عشر: في الخطابة]

والثالث: هو الخطابية، أي: القضية المظنونة أو المأخوذة^{١٤٧} ممن حُسن الظن فيه، وهي للترغيب.^{١٤٨}

[الفصل التاسع عشر: في الشعر]

والرابع^{١٤٩}: هو الشعرية، أي: القضية التخيلية، وهي لتغيير النفس بسطا أو قبضا.

١٤٣ د، س: بوسط.

١٤٤ م - أو فطرية تحصل بواسطة بين اللزوم لتصور الطرف.

١٤٥ م: بالمباد.

١٤٦ د: هو.

١٤٧ د: والمأخوذة.

١٤٨ ك: المترغيب.

١٤٩ د... والرابع.

[الفصل العشرون: في المغالطة]

والخامس^{١٥٠}: هو المغالطية، أي: القضية الكاذبة الشبيهة بالصادقة، وهي للإفساد^{١٥١}.
ثم أن التقريب^{١٥٢} في هذه الأربعة قطعي،^{١٥٣} وإن كانت النتيجة اعتقادية أو ظنية وهو^{١٥٤} في
الاستقراء / والتمثيل ظنية^{١٥٥} ولو كانت النتيجة قطعية. [١٧٦ و]
اعلم أنه قد^{١٥٦} يقوم الدليل على إبطال نقيض المطلوب كما في القياس الخلف.

[الفصل الحادي والعشرون: في التناقض]

فالتناقض: هو إختلاف القضيتين صدقا وكذبا، فكيفا^{١٥٧} وكما وجهة مع الإتحاد فيما عداها.
فالنقيض للموجبة: هو السالبة، وللكلية^{١٥٨}: هو الجزئية^{١٥٩}. والنقيض للضرورية المطلقة:
هو الممكنة العامة، وللدائمة المطلقة: هو المطلقة العامة، وللمشروطة العامة: هو الحينية
الممكنة، وللعرفية العامة: هو الحينية المطلقة.
واعلم أنه قد ينتج الدليل شيأ، والمقصود^{١٦٠} عكسه.

١٥٠ د... والخامس

١٥١ م: للفساد.

١٥٢ م: التعريف. | أن التقريب: وهو سوق الدليل على وجه يستلزم المطلوب، وبعبارة أخرى تطبيق الدليل على
المدعى في هذه الأربعة الأخيرة، أي: الجدلية والخطابية والشعرية والمغالطة، الأمدي، مقياس الميزان في شرح
عصمة الأزهان، ٥٢ و.

١٥٣ د، س: قطعية.

١٥٤ ك، م: وهي. | وهو: أي: التقريب، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٥٢ و.

١٥٥ ك: ظني.

١٥٦ د، س - قد.

١٥٧ م: وكيفا.

١٥٨ س، ك: وللكل.

١٥٩ د - فالنقيض للموجبة هو السالبة، وللكلية هو الجزئية، صح في الهامش.

١٦٠ د، س: والمق.

[الفصل الثاني والعشرون: في العكس المستوي]

فالعكس المستوي: هو تبديل طرفي القضية مع بقاء الصدق^{١٦١} والكيف.

فالعكس^{١٦٢} للموجبة: كلية أو جزئية، هو الموجبة الجزئية. وللسالبة^{١٦٣} الكلية هو^{١٦٤} مثلها، ولا عكس للسالبة الجزئية.

[الفصل الثالث والعشرون: في عكس النقيض]

وعكس النقيض: هو تبديل نقيضي^{١٦٥} الطرفين مع بقاء^{١٦٦} المذكور.

وحكم الموجبة ههنا، كحكم السالبة في المستوي وبالعكس.

ثم اعلم^{١٦٧} أن مورد^{١٦٨} الاستدلال إما أن يذكر فيه موضوع المطلوب^{١٦٩}، فهناك الصغرى أو محموله / فالكبرى أو كلاهما متفارقين،^{١٧٠} فالصغرى والكبرى معا أو متقارنين^{١٧١}، فالقياس^[١٧٦ظ] الاستثنائي أو لم يذكر أصلا فالقياس المركب.

١٦١ وإنما اشترطوا بقاء الصدق؛ لأن العكس لازم خاص من لوازم الأصل، ومن المحال كون الملزوم صادقا واللازم كاذبا. ولم يشترطوا بقاء الكذب؛ لأنه يجوز كون الملزوم كاذبا واللازم صادقا، الأمدي، مقياس الميزان في شرح عصمة الأزهان، ٤٥٤.

١٦٢ س، ك: والعكس.

١٦٣ ك: والبالبة.

١٦٤ م - هو.

١٦٥ ك: نقيض.

١٦٦ د، س: البقاء.

١٦٧ د... ثم اعلم.

١٦٨ س: مواد. | د، م: موارد.

١٦٩ د، ك: المط.

١٧٠ كلاهما متفارقين: يعني: تميز متصل الجزء الأخير من الموضوع بالجزء الأول من المحمول؛ لتخلل الحد الأوسط بينهما، فهناك مقدمتان هما "الصغرى والكبرى معا" يتركب منهما اقتراني، السوركي، شرح عصمة الأزهان في علم الميزان، (٥٦ هـ ٣١١٨)، ٤٤٤.

١٧١ متقارنين: يعني: متصل الجزء الأخير من الموضوع بالجزء الأول من المحمول؛ لعدم الحد الأوسط في باب الاستثنائي فهناك مقدمتان أحدهما: هي المقدمة الشرطية، والأخرى: هي المقدمة الاستثنائية، ويتركب منهما القياس الاستثنائي. السوركي، شرح عصمة الأزهان في علم الميزان، (٥٦ هـ ٣١١٨)، ٤٤٤.

[الفصل الرابع والعشرون: في الاعتراض]

ثم اعلم أن الاعتراض ثلاثة: ^{١٧٢} (١) المنع (٢) والنقض (٣) والمعارضة.

فالأول: (أ) طلب مجردا (ب) أو مع سند ^{١٧٣} مباين للممنوعة.

وكل من الأخيرين إبطال بدليل.

ويرد الأول: على مقدمة الدليل حقيقيا، وعلى المدعى المجرد مجازا لغويا، وعلى المدعى المدلل مجازا ^{١٧٤} عقليا.

ويرد الثاني: على الدليل بشاهد التخلف أو الاستحالة حقيقيا، وعلى المدعى المجرد ^{١٧٥} شبيهيا.

ويرد الثالث: على المدعى المدلل بإثبات خلافه تحقيقية، وعلى المدعى المجرد بفرض دليل لعينه أيضا تقديريّة.

والجواب عن الأول: بإثبات الممنوعة أو الانتقال إلى دليل آخر.

وعن الثاني والثالث: بالمنع أو النقض أو المعارضة.

[الفصل الخامس والعشرون: في نقض التعريف]

وينقض التعريف: (١) بعدم الجمع ^{١٧٦} أو عدم المنع (٢) أو عدم الجلي (٣) أو وجود الاستحالة، ويعارض بتعريف مخالف صدر عن صاحب التعريف أو لا.

والجواب: هو المنع.

١٧٢ د، ك: ثلثة.

١٧٣ ك: سند سند.

١٧٤ د: مجاز.

١٧٥ م: مجرد.

١٧٦ د: بعد.

[فصل السادس والعشرون: في نقض التقسيم]

وينقض التقسيم: (١) بعدم الحصر (٢) أو بعدم المنع (٣) أو بكونه / تقسيم الشيء [١٧٧] إلى نفسه (٤) أو بتصادق الأقسام (٥) أو بقسمية التقسيم (٦) أو بالعكس. والجواب: هو المنع أيضا.

[الفصل السابع والعشرون: في نقض العبارة]

وقد ينقض العبارة: (١) بالتنافر (٢) أو الغرابة (٣) أو مخالفة القياس (٤) أو تعقيد اللفظي أو المعنوي (٥) أو عدم^{١٧٧} المناسبة لمقتضى المقام. والجواب: هو المنع أيضا.

عصمنا الله عن الخسران، وختمنا بالتصديق والإيمان بحرمة نبينا خاتم^{١٧٨} الرّسالة والبيان صلى الله تعالى عليه، وعلى آله وصحبه أجمعين، وسلم تسليما، آمين.^{١٧٩}

المصادر

- عصمة الأذهان في الميزان؛
محمد بن واعظ بن وليجان المرعشي الإزميري،
المكتبة الوطنية، المكتبة العامة لمحافظة أسكي شهير: ٢٦ هك ٤٦٥ / ١٣، ١٧٣ ظ-١٧٧ و.
عصمة الأذهان في الميزان؛
محمد بن واعظ بن وليجان المرعشي الإزميري،
مديرية قونيا الإقليمية للمخطوطات، المخطوطات الإقليمية: ٠٠٠٣٢٣٢ / بي / ٥١، ٧ ظ-٥٤ و.
عصمة الأذهان في الميزان؛
محمد بن واعظ بن وليجان المرعشي الإزميري،
مديرية قونيا الإقليمية للمخطوطات، المخطوطات الإقليمية: ٠٠٠٤٨١٧ / بي / ١٤، ١٩٣ ظ-١٩٦ ظ.
عصمة الأذهان في الميزان؛

١٧٧ م - المعنوي أو عدم.

١٧٨ د: خاتم خاتم.

١٧٩ د - آمين.

Şahin, "Velicân Mar'aş'ınin İsmetu'l-Ezbân fi İlmi'l-Mizân İsimli Eseri:
Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme"

- محمد بن واعظ بن وليجان المرعشي الإزميري،
المكتبة الوطنية، المكتبة العامة لمحافظة أنقرة أدنان أوتیکن: ٠٦ هك ٢٨٨٩/٢، ١١ و-١٥ ط.
مقياس الميزان في شرح عصمة الأذهان؛
حاجي عزيز زاده أبو النظيف علي الأمدي،
مكتبة دياربكر، المكتبة العامة لمحافظة دياربكر الإقليمية: ٩٨/٣، ٢٦ ط-٦١ و.
شرح عصمة الأذهان في علم الميزان؛
مصطفى بن ولي الدين السوركي،
مكتبة دياربكر، المكتبة العامة لمحافظة دياربكر الإقليمية: ٦٧٩/٣، ٢٤ ط-٣٨ ظ.
شرح عصمة الأذهان في علم الميزان؛
مصطفى بن ولي الدين السوركي،
المكتبة الوطنية، المكتبة العامة لمحافظة أنقرة أدنان أوتیکن: ٠٦ هك ٣١١٨، ١ ط-٥٨ و.

C. Velîcan Mar‘aşî'nin *İsmetu'l-Ezbân fî İlmi'l-Mîzân* İsimli Eserinin Tercümesi

[*İsmetu'l-Ezban fî İlmi'l-Mîzân*]

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd en büyük ayetlerin kendisine delâlet ettiği Allah'adır. Salât ve selâm 'hevasından konuşmayan'a¹⁸⁰ ve yüksek hedeflere ulaşan onun ashabının üzerine olsun.

Bundan sonrasına gelince fakir el-Mar‘aşî el-Velîcânî diyor ki: Bu (risâle) mizân ilminde (mantık) *İsmetu'l-Ezban*'dır.¹⁸¹

Açık eşit bir tarif ile bir tarafının tasavvur edilmesinden sonra tasdîki bir amaç/sonuca ulaştırmasından dolayı mizân ilmi delillerin durumları bilinir.

Eğer tarif sadece aklî cüzlerden oluşursa -bununla zâtileri kastediyorum- bu *özel tanım* (had) olur. Eğer böyle olmazsa bu *ilintisel tanım* (resm) olur. (Tanımda) daha genel olan (mahiyete dâhil) cüz *cins*'tir. (Mahiyete dâhil olan) eşit cüz *ayırım*'dır (fasıl). Bunların (daha genel ve eşit olan cüzün) bütünü *tür*'dür. Eşit olan ârız *özellik*'tir (hasa). (Mahiyetin haricindeki) daha genel olan ârız *ise araz-ı âmm*'dir (genel ilinek).

Delilin (akıl yürütme) madde ve sureti vardır. Delilin suretine gelince bunlar üç tanedir. (1) Kıyas (2) Tümevarım (3) Temsil.

Kıyas on şeye isim olarak verilir: (1) Yüklemlî Kesin Kıyas, (2) Şartlı Kesin Kıyas, (3) Mukassim Kıyas, (4) Mürekkep Kıyas, (5) Musavat Kıyas, (6) Bitişik Şartlı Seçmeli (istisnâî) Kıyas, (7) Ayrık Şartlı Seçmeli (istisnâî) Kıyas, (8) Vâzî Kıyas, (9) Râfî Kıyas (10) Hulfî Kıyas.

Bütün bu kıyas türlerinin hepsinde iki önerme olması gerekir. Bu iki önerme bitişmeli (iktirânî) kıyaslarda küçük önerme ve büyük önermedir. Seçmeli (İstisnâî) kıyaslarda ise şartlı önerme ve yüklemlî önermedir. Bu konuların ayrıntıları için on fasıl vardır.

180 53/Necm, 3.

181 Bu risalenin ismi, *İsmetu'l-Ezbân* yani 'zihinleri koruyan'dır.

[Birinci] Fasil: Bitişmeli (İktirâni) Yüklemlî Kıyas

Onun küçük önermesi sonucun konusundan, başka bir şeyden (orta terim) ve buna delâlet eden hükmî nispetten (rabita) oluşur. Mesela (bir şeyin) sübutunu bildiren edatlardan olan o (هو), idi (كان) gibi, (bu nispet) takdîrî de olsa böyledir. Bu kıyasın büyük önermesi ise bu şeyden (orta terim), sonucun yükleminden ve nispetten oluşur.

[İkinci Fasil Yüklemlî Önermeler]

Şunu bil ki önermenin konusu:

- Ya belirli bir zattır.
- Ya da “bütün” veya “bazı” nicelikleri ile belirlenmiş tümel olur.
- (Önermelerin) bazısının niceliği ihmal edilebilir.
- Konu yüklem gibi sadece bir mefhum olabilir.

Sonra (konu ile yüklem arasındaki) nispet:

- Ya olumlu olur, bu olumluluk hükmî de olsa böyledir.
- Ya da olumsuz olur.

Bunlardan (olumlu ve olumsuz önermelerden) her biri de ya zorunluluk ile ya devam ile ya fiili olarak ya da imkân iledir. Bunlardan her biri de ya konunun zatı ya da vasfı içindir.

[Üçüncü] Fasil Şartlı Bitişmeli (İktirâni) Kıyas

Şartlı bitişmeli (iktirâni) kıyasın küçük önermesi ya da büyük önermesi bitişik ya da ayrık şartlı önermedir. Bitişik ve ayrık şartlılardan her biri de mukaddem (önbitişen) ve talîden (artbitişen) ve bitişik şartlı önermede ‘eğer’ ‘şayet’ (لو - إن) gibi şart edatlarından ayrık şartlı önermede ayrıklık bildiren ‘ya da’ ‘veya’ (أو - إما) gibi aralarındaki nispete delâlet eden edatlardan oluşur.

[Dördüncü Fasil Şartlı Önermeler]

Şunu bil ki Bitişik (şartlı önerme):

- Ya ‘gerekli’ (lüzumiyye) olur.

- Ya da rastlantılı (İttifâkiyye) olur.

Ayrık (şartlı önerme) ise:

- Ya inâdiyye (mukaddem ile talî arasında ayrışma) olur.

- Ya rastlantılı (ittifâkiyye) olur.

Ya da:

- Hakîkiyye (doğrulukta ve yanlışlıkta) olur.

- Ya da sadece mâniatu'l-cem (doğrulukta birleşmeyen) olur.

- Ya da sadece mâniatu'l-huluv (yanlışlıkta birleşmeyen) olur.

[Beşinci] Fasil Kıyas-ı Mukassim

Kıyas-ı Mukassim'in küçük önermesi sınırlılığı malum olan ayrık şartlı bir önermedir. Büyük önermesi ise yüklemeleri aynı olan ayrık şartlı önermenin cüzleri kadar yüklemli önermesi olan önermelerdir.

[Altıncı] Fasil Bileşik (Mürekkep) Kıyas

Bileşik Kıyas, öncülün delilini içeren ve bu şekilde ikisi birlikte büyük önermeleri çok sayıda olan tek delil gibi olan kıyastır ve bu *mefsûlü'n-netâic* olarak isimlendirilir. Bu delilin sonucu öncüller arasında açıklanabilir bu durumda bu *mevsûlü'n-netâic* isimlendirilir.

[Yedinci] Fasil Eşitlik (Musâvât) Kıyası

Eşitlik (musâvât) Kıyası iki yüklemli oluşun kıyastır. Onun büyük önermesinin konusu küçük önermesinin yüklemi ile ilişkili olur ve ancak yabancı olan öncül doğru olduğu zaman sonuç verir.

[Sekizinci] Fasil Bitişik Şartlı Seçmeli (İstisnâî) Kıyas

Bitişik Şartlı Seçmeli (istisnâî) Kıyas'ta mukaddem'in olumlanması (vaz'ı) tâlî'nin olumlanmasını sonuç verir; tâlî'nin olumsuzlanması (ref'i) mukaddem'in olumsuzlanmasını sonuç verir.

[Dokuzuncu Fasal Ayrık Şartlı Seçmeli Kıyas]

(Ayrık şartlı öncülü) mâniâtu’l-cem olan ayrık şartlı seçmeli (istisnâî) kıyas’ta ise bunun taraflarından birinin olumlanması (vaz’ı) diğer tarafın olumsuzlanması (ref’îni/karşıt halini) sonuç verir. Mâniâtu’l-hulûv’da ise taraflardan birinin olumsuzlanması (ref’î/) diğer tarafın olumlanmasını (vaz’ını/aynını) sonuç verir.

[Onuncu] Fasal Hulfi Kıyas

Hulfi Kıyas, bitişik şartlı seçmeli (istisnâî) ref’î (bitişik şartlı ve seçmeli kıyasla kurulan neticenin karşıt halinin yanlışlığı (ref’î) gösterilerek sonuca giden) kıyastır.

[On Birinci Fasal Bitişmeli/İktirânî Kıyasta Dört Şekil ve Bunların

Sonuç Vermesinin Şartları]

Şunu bil ki bitişmeli (iktirânî) kıyasların dört şekli vardır. Çünkü orta terim:

- (1) Ya küçük önermenin yüklemi ve büyük önermenin konusu olur.
- (2) Ya da her ikisinde de yüklem olur.
- (3) Ya her ikisinde konu olur.

(4) Ya da birincinin tersi (yani orta terim küçük önermenin konusu ve büyük önermenin yüklemi) olur.

Birinci şeklin (orta terim küçük önermede yüklem ve büyük önermede konu) sonuç vermesinin şartı küçük önermenin olumlu olması ve fiili olması (iki mümkün olmaması) ve büyük önermenin tümel olmasıdır. (Bu şekil) sonuçların hepsini (tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz) verir.

İkincinin şeklin (orta terim her ikisinde de yüklem) şartı öncüllerin nitelik bakımından farklı olması ve büyük önermenin tümel olmasıdır. Bu şekil sadece olumsuz sonuç verir.

Üçüncü şeklin (orta terim her ikisinde de konu) şartı küçük önermenin olumlu olması ve öncüllerden birinin tümel olmasıdır. Bu şekil sadece tikel sonuç verir.

Dördüncü şeklin (orta terim küçük önermede konu ve büyük önermede yüklem) şartı ya küçük önermenin tümel olması ile beraber her iki önermenin olumlu

olması veya öncüllerden birinin tümel olması ile beraber bu öncüllerin nitelik bakımından farklı olmasıdır.

[On İkinci Fasal Seçmeli Kıyasın Sonuç vermesinin Şartları]

Seçmeli (istisnâi) Kıyas'ın sonuç vermesi için şartlı öncülün olumlu olması ve şartlı öncül (bitişik şartlı ise) lüzûmiyye ya da (ayrık şartlı ise) inâdiye olması; öncüllerden birinin tümel olması veya zamanlarında birlik (ittihad) olması gerekir.

[On Üçüncü] Fasal Tümevarım/İstikrâ

Tümevarım (istikrâ) küçük önermesi bir inhisar olmaksızın ayrık şartlı olan bir akıl yürütmedir (delil). Tümevarımın büyük önermesi ise mukassim kıyasın büyük önermesi gibidir.

[On Dördüncü] Fasal Temsil (Analoji)

Temsil (anoloji) iki yüklemli önermeden oluşan bir akıl yürütmedir (delil). Orta terim küçük terimin bir şeye benzemesidir.

[On Beşinci] Fasal [Beş Sanat]

Şunu bil ki akıl yürütmenin (delil) maddesi beş türdür:

[On Altıncı Fasal Burhan]

Birincisi *burhanî* olandır ve o yakîni (kesin bilgi içeren) bir önermedir. Bu yakîni önerme:

(1) Ya sadece her iki tarafının tasavvur edilmesiyle elde edilen evvelî (a priori) bir önerme olur.

(2) Ya da bir tarafın tasavvur edilmesiyle lüzûmu açık olan bir aracı ile elde edilen fitrî bir önerme olur.

(3) Ya da duyular/his ile elde edilen müşahede (ye dayanan bir önerme) olur.

(4) Ya da müşahedenin tekrarı ile elde edilen tecrübî bir önerme olur.

(5) Ya da kalabalık bir topluluktan işitme yoluyla elde edilen ve kesinlik ifade eden mütevâtir bir önerme olur.

(6) Ya da kolayca akla gelen düzenlenmiş prensiplerle elde edilen hadsî (sezgiye dayalı) bir önerme olur. Bu son üç tanesi başkaları için hüccet teşkil etmez.

[On Yedinci Fasil Cedel]

İkincisi Cedelî olandır. Yani meşhur ve müsellemlerle kurulan önermedir ve cedel birini (tartışmada delil ile) susturmazdır.

[On Sekizinci Fasil Hitâbet]

Üçüncüsü hitâbî olandır. Yani zannî öncüllerle kurulan veya hakkında hüsnü zan bulunan kimselerden alınan öncüllerle kurulan önermelerdir. Bunlar (hitâbî önermeler) (insanları faydalı şeylere) yöneltmek, teşvik etmek içindir.

[On Dokuzuncu Fasil Şiir]

Dördüncüsü şiire ait olandır. Yani hayali öncüllerle kurulan önermelerdir ve bunlar nefsi genişlik/ferahlık veya darlık/sıkıntı anlamında değiştirmek içindir.

[Yirminci Fasil Mugâlatâ]

Beşincisi mugâlatâdır. Yani doğru olana benzeyen fakat yanlış olan önermelerdir. Bu önermeler ifsat (bozma) içindir.

Sonra eğer netice itikadî veya zannî olursa ki bu tümevarım (istikrâ) ve analogide (temsil) zannîdir, isterse netice katî (kesin) olsun bu dört tanesi arasındaki yakınlık katîdir.

Şunu bil ki delil, hulfî kıyasta olduğu gibi istenilenin çelişğinin iptaline dayanabilir.

[Yirmi Birinci Fasil Çelişki]

Çelişki iki önermenin doğruluk, yanlışlık, nitelik, nicelik ve cihet yönünden farklı olması bunun dışındaki konularda birleşmesi/aynı olmasıdır.

Olumlu önermenin çelişği olumsuz; tümel önermenin çelişği tikel önermedir. Zarure-i mutlaka'nın çelişği mümküne-i âmmedir. Dâime-i mutlaka'nın çelişği mutlaka-î âmme'dir. Meşrute-i âmme'nin çelişği hiniyye-i mümküne'dir. Örfiye-i âmme'nin çelişği hiniyye-i mutlaka'dır.

Şunu bil ki delil maksadının aksi olan bir şeyi verebilir.

[Yirmi İkinci Fasal Düz Döndürme]

Düz döndürme, önermenin doğruluk ve niteliğinin aynı kalması ile beraber önermenin taraflarını (konu ve yüklemi) yer değiştirmektir.

Olumlu önermenin ister tümel olsun ister tikel olsun düz döndürmesi tikel olumludur. Tümel olumsuzun düz döndürmesi yine kendisi gibi tümel olumsuzdur. Tikel olumsuzun ise düz döndürmesi yoktur.

[Yirmi Üçüncü Fasal Ters Döndürme]

Ters döndürme, yukarıda zikredilenlerin aynı kalması ile beraber (önermenin) her iki tarafının (konu ve yüklem) çelişğini (yer) değiştirmektir.

Ters döndürmede olumluların hükmü düz döndürmedeki olumsuzların hükmü gibidir. Bunun tersi de (doğrudur, yani ters döndürmede olumsuzların hükmü düz döndürmedeki olumluların hükmü gibidir).

Şunu bil ki istidlâlin (akıl yürütme) kaynağında ya sonucun (matlub) konusu zikredilir, burada küçük önerme veya onun yüklemi, büyük önerme veya bunların her ikisi farklıdır. Küçük önerme ve büyük önerme birlikte veya yakın/ilişkili (olursa) bu istisnâ kıyastır. Ya da istidlâlde sonucun konusu asla zikredilmez ve bu bileşik (mürekkep) kıyas olur.

[Yirmi Dördüncü Fasal İtiraz]

Sonra şunu bil ki; itiraz/karşı koyma üç şekilde olur: (1) Men (2) Nakz (3) Mu'âraza.

Bunlardan birincisi olan men: (i) Ya mücerred (delilsiz) bir talep olur veya (ii) Ya da men edilenden farklı bir sened ile talep olur.

Diğer ikisinden (nakz ve mu'âraza) her biri bir delil ile geçersiz kılmaktır.

Bunlardan ilki (men), delilin öncülü hakkında hakikî olarak; mücerret (delilsiz) iddia hakkında mecaz ve dilsel olarak; delilli iddia hakkında ise aklı mecaz olarak ortaya çıkar.

İkincisi (nakz), delil hakkında bir şahid ile hükmün yokluğunu veya hakikî olarak imkânsız (şeyleri gerektirdiği) olduğu şeklinde ve mücerret (delilsiz) iddia ile ilgili şebîhi olarak ortaya çıkar.

Üçüncüsü (mu'âraza), delilli iddia hakkında tahkikî olarak onun hilâfını ispat ederek, mücerret (delilsiz) iddia hakkında onunla aynı olacak bir delili takdîrî olarak farz edecek şekilde ortaya çıkar.

Bunlardan birincisine (men) cevap, men edilen öncülü ispat ederek veya başka bir delile intikal ederek olur.

İkincisine (nakz) ve üçüncüsüne (mu'âraza) cevap men, nakz veya mu'âraza yoluyla olur.

[Yirmi Beşinci Fasal Tarifin Nakzi]

Tarif: (1) Efradını câmi olmaması ya da ağıyarını mâni olmaması (2) Ya da açık olmaması (3) Ya da onda imkânsız bir şeyin olması ile nakz (geçersiz/iptal) olur. Yine tarif sahibinden ilk olarak sudur eden muhalif bir tarif ile de tarife itiraz edilir.

Bunun cevabı da men'dir.

[Yirmi Altıncı Fasal Bölmenin (Taksim) Nakzi]

Bölme (taksim): (1) onda hasr'ın (sınırlama) olmaması (2) Ya da ağıyarını mâni olmaması (3) Ya da bir şeyin yine kendine bölünmesi (4) Ya da kısımlarının hepsinin doğru olması (kısımlarının tek şeyde üzerinde doğru olması) (5) (Bir şeyin) kâsiminin (onun) kısmı olması (6) Ya da bunun aksinin olması ile nakz (geçersiz/iptal) olur.

Buna da yine men ile cevap verilir.

[Yirmi Yedinci Fasal İbârenin Nakzi]

İbare: (1) Bunda bir uyuşmazlık olması (2) Ya da bir gariplik olması (3) Ya da ölçüye/kıyas (kelimenin vaz olunduğu asla) muhalif olması (4) Ya da lafız bakımın-

dan veya mana bakımından karmaşık olması (5) Ya da sözün söylendiği münasebete (bağlama) uygun olmaması sebebiyle nakz edilir.

Buna da yine men ile cevap verilir.

Allah bizi hüsrandan korusun ve risâletin ve beyanın tamamlayıcısı peygamberimizin hürmetine iman ve tasdik ile sonumuzu getirsin. Ona onun ailesine ve bütün ashabına salâtu selam olsun âmin.